

دولت، ملت و تنوع قومی

مبانی نظری، الگوهای تطبیقی
و راهنمای اجرایی برای ایران

تألیف: پژوهشگر سیاست تطبیقی

ناشر: مؤسسه مطالعات راهبردی

نوبت چاپ: ویرایش اول - ۱۴۰۴

تمامی حقوق این اثر محفوظ است.
بازنشر با ذکر منبع بلامانع است.

شابک:

نوبت چاپ: اول – بهار ۱۴۰۴

تقديم به

همه‌ی مردمان سرزمین ایران

از هر تبار و زبان و باور

که رؤیای زیستن در صلح و آزادی و برابری را

در دل می‌پروراندند.

مطالب فهرست

پیش‌گفتار	ح
۱ مبانی نظری شکل‌گیری دولت	۲
۱.۱ مفهوم‌شناسی: دولت، ملت و قومیت	۲
۱.۱.۱ دولت ()	۲
۲.۱.۱ ملت ()	۲
۳.۱.۱ قومیت ()	۳
۲.۱ نظریه‌های شکل‌گیری دولت	۳
۱.۲.۱ رویکردهای کلاسیک	۴
۲.۲.۱ نظریه‌ی چارلز تیلی: «جنگ دولت می‌سازد»	۴
۳.۲.۱ مسیرهای مختلف دولت‌سازی در جهان	۵
۳.۱ شکل‌گیری دولت‌ها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف	۵
۱.۳.۱ اروپا: از فئودالیسم تا دولت وستفالیایی	۵
۲.۳.۱ خاورمیانه: دولت‌سازی مصنوعی	۵
۳.۳.۱ آفریقا: میراث استعمار و دولت‌های ضعیف	۵
۴.۳.۱ آسیا: تنوع در مسیرهای دولت‌سازی	۶
۴.۱ سرفصل‌های مرتبط در نظریه‌ی سیاسی	۶
۲ الگوهای رابطه‌ی دولت، ملت و قومیت	۷
۱.۲ طیف الگوهای مدیریت تنوع	۷
۲.۲ الگوهای اصلی و نظریه‌پردازان آن	۷
۱.۲.۲ همسان‌سازی ()	۸
۲.۲.۲ ادغام ()	۸
۳.۲.۲ چندفرهنگ‌گرایی ()	۸
۴.۲.۲ سیاست تفاوت و نظریه‌ی آرنت لیپهارت	۸

۳.۲	ارزیابی تطبیقی الگوها	۸
۴.۲	معیارهای موفقیت و شکست: اجماع اندیشمندان	۸
۱.۴.۲	معیارهای توسعه‌ی پایدار و دموکراتیک	۱۰
۲.۴.۲	یافته‌های مشترک پژوهشی	۱۰
۵.۲	الگوی مفهومی جامع: از تنوع تا ثبات	۱۱
۳	طیف رژیم‌های سیاسی: از تمرکز مطلق تا کنفدراسیون	۱۳
۱.۳	طیف کلی توزیع قدرت	۱۳
۲.۳	نوع اول: دولت یکپارچه‌ی متمرکز	۱۳
۱.۲.۳	ویژگی‌ها	۱۳
۲.۲.۳	نمونه‌ها	۱۴
۳.۳	نوع دوم: دولت یکپارچه‌ی غیرمتمرکز	۱۴
۱.۳.۳	ویژگی‌ها	۱۴
۲.۳.۳	نمونه‌ها	۱۴
۴.۳	نوع سوم: دولت منطقه‌ای‌شده ()	۱۵
۱.۴.۳	ویژگی‌ها	۱۵
۵.۳	نوع چهارم: فدراسیون	۱۵
۱.۵.۳	تعریف و اصول	۱۵
۲.۵.۳	انواع فدرالیسم	۱۵
۳.۵.۳	جدول تطبیقی فدراسیون‌های جهان	۱۵
۶.۳	نوع پنجم: کنفدراسیون و اتحادیه	۱۵
۱.۶.۳	تعریف	۱۷
۲.۶.۳	نمونه‌های تاریخی و معاصر	۱۷
۷.۳	مقایسه‌ی تحلیلی کلی	۱۷
۴	مطالعات تطبیقی: هند، بریتانیا و آموزه‌ها	۲۰
۱.۴	هندوستان: آزمایشگاه بزرگ مدیریت تنوع	۲۰
۱.۱.۴	زمینه	۲۰
۲.۱.۴	طراحی نهادی	۲۰
۳.۱.۴	ابزارهای کلیدی مدیریت تنوع در هند	۲۰
۴.۱.۴	ارزیابی و چالش‌ها	۲۲
۲.۴	بریتانیا: واگذاری قدرت ()	۲۲
۱.۲.۴	زمینه	۲۲
۲.۲.۴	ساختار واگذاری قدرت	۲۲
۳.۲.۴	آموزه‌های کلیدی از تجربه‌ی بریتانیا	۲۲

۳.۴	نمونه‌های تکمیلی	۲۳
۱.۳.۴	سوئیس: الگوی موفق چندزبانگی و فدرالیسم	۲۳
۲.۳.۴	بلژیک: فدرالیسم بحران‌زده اما پابرجا	۲۴
۳.۳.۴	عراق: فدرالیسم ناتمام	۲۴
۴.۳.۴	اتیوپی: فدرالیسم قومی و خطر فروپاشی	۲۴
۴.۴	جدول جامع: آموزه‌ها برای ایران	۲۴

۵	ایران: تحلیل ساختار قومی-ملّی	۲۷
۱.۵	ترکیب قومی-زبانی ایران	۲۷
۱.۱.۵	نقشه‌ی تنوع	۲۷
۲.۱.۵	ترکیب جمعیتی تقریبی	۲۷
۲.۵	آیا ایران یک کشور چندملیتی است؟	۲۷
۱.۲.۵	دیدگاه‌های مختلف	۲۷
۲.۲.۵	تحلیل انتقادی هر دیدگاه	۲۷
۳.۵	تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی در ایران	۲۷
۱.۳.۵	دوره‌ی پهلوی: ملت‌سازی به شیوه‌ی فرانسوی	۲۷
۲.۳.۵	جمهوری اسلامی: هویت اسلامی به‌جای هویت قومی	۳۰
۴.۵	مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن	۳۰
۵.۵	شاخص‌های نابرابری منطقه‌ای در ایران	۳۰
۶.۵	بررسی اصول قانون اساسی مرتبط	۳۰
۷.۵	دیدگاه‌های نظری درباره‌ی آینده‌ی ایران	۳۲
۱.۷.۵	سناریوهای ممکن	۳۲

۶	نقشه‌ی راه: طراحی نهادی برای ایران	۳۳
۱.۶	اصول راهنما	۳۳
۲.۶	مرحله‌ی اول: اصلاحات فوری (کوتاه‌مدت: ۱-۳ سال)	۳۴
۳.۶	مرحله‌ی دوم: تمرکززدایی ساختاری (میان‌مدت: ۳-۷ سال)	۳۴
۴.۶	مرحله‌ی سوم: نهادسازی فدرال (بلندمدت: ۷-۱۵ سال)	۳۴
۵.۶	ساختار نهادی پیشنهادی	۳۴
۶.۶	تقسیم صلاحیت‌ها	۳۴
۷.۶	فدرالیسم مالی: مدل پیشنهادی	۳۴
۸.۶	سیاست زبانی پیشنهادی	۳۸
۱.۸.۶	مدل سه‌لایه‌ای زبانی (الهام از هند و سوئیس)	۳۸
۲.۸.۶	مقایسه با مدل‌های موجود	۳۸

۳۸	نظام نمایندگی و مشارکت سیاسی	۹.۶
۳۹	مجلس دوم: مجلس مناطق	۱.۹.۶
۳۹	تضمین نمایندگی اقلیت‌ها	۲.۹.۶
۳۹	واحدبندی پیشنهادی: اصول و ملاحظات	۱۰.۶
۳۹	پیشنهاد اولیه: ۸ تا ۱۲ واحد فدرال	۱.۱۰.۶
۴۱	مدیریت گذار: چارچوب فرایندی	۱۱.۶
۴۱	پیش‌نیازهای موفقیت	۱۲.۶
۴۱	ریسک‌ها و راه‌های مهار آن‌ها	۱۳.۶
۴۱	مطالعات موردی: اقدامات عملی	۱۴.۶
۴۴	اقدام نمونه ۱: طرح زبان مادری در مدارس	۱.۱۴.۶
۴۴	اقدام نمونه ۲: صندوق تعدیل منطقه‌ای	۲.۱۴.۶
۴۴	شاخص‌های پایش و ارزیابی	۱۵.۶
۴۴	جمع‌بندی: ده فرمان اصلاحات ساختاری	۱۶.۶

۴۷	پیوست‌ها	
۴۷	پیوست الف: واژه‌نامه‌ی تخصصی	
۴۸	پیوست ب: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب	
۴۸	پیوست ج: منابع پیشنهادی	
۴۹	پیوست د: جدول خلاصه‌ی مقایسه‌ی نظام‌ها	
۴۹	پیوست ه: چک‌لیست اجرایی	

تصاویر فهرست

۳	چهار عنصر سازنده‌ی دولت مدرن	۱.۱
۴	چرخه‌ی تیلی: جنگ و دولت‌سازی	۲.۱
۵	خط زمانی تحول نظام دولت‌ها در اروپا	۳.۱
۷	طیف الگوهای مدیریت تنوع قومی و ملی	۱.۲
۱۰	چهار ستون دموکراسی توافقی لیپهارت	۲.۲
۱۰	هشت معیار مشترک اندیشمندان برای ارزیابی الگوهای مدیریت تنوع	۳.۲
۱۱	الگوی فرایندی مدیریت تنوع: از شناخت تا ثبات	۴.۲
۱۳	طیف توزیع قدرت در نظام‌های سیاسی	۱.۳
۱۷	انواع فدرالیسم	۲.۳
۱۸	مقایسه‌ی شاخص‌های کلیدی انواع نظام‌های سیاسی (ارزیابی تقریبی)	۳.۳
۲۱	ساختار فدرال هندوستان	۱.۴
۲۳	ساختار واگذاری قدرت در بریتانیا	۲.۴
۲۹	نمودار دایره‌ای ترکیب قومی-زبانی تقریبی ایران	۲.۵
۲۹	خط زمانی سیاست‌های هویتی در ایران	۳.۵
۳۰	مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن	۴.۵
۳۱	مقایسه‌ی تقریبی شاخص توسعه‌ی انسانی استان‌های منتخب ایران	۵.۵
۳۲	سناریوهای ممکن برای آینده‌ی ساختار سیاسی ایران	۶.۵
۳۴	اقدامات مرحله‌ی اول (کوتاه‌مدت)	۱.۶
۳۵	اقدامات مرحله‌ی دوم (میان‌مدت)	۲.۶
۳۵	اقدامات مرحله‌ی سوم (بلندمدت)	۳.۶
۳۶	ساختار نهادی پیشنهادی سه‌سطحی برای ایران فدرال	۴.۶
۳۶	مدل فدرالیسم مالی پیشنهادی	۵.۶
۳۸	مدل سه‌لایه‌ای سیاست زبانی پیشنهادی	۶.۶

۴۱	واحدبندی فدرال پیشنهادی (سناریوی نمونه)	۷.۶
۴۲	نقشه‌ی ذهنی پیش‌نیازهای موفقیت اصلاحات ساختاری	۸.۶
۴۵	دَه فرمان اصلاحات ساختاری برای ایران	۹.۶
۴۸	نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب	۱۰

جداول فهرست

۴	نظریه‌های اصلی شکل‌گیری دولت	۱.۱
۶	سرفصل‌های اصلی در حوزه‌ی دولت‌سازی و مدیریت تنوع	۲.۱
۹	ارزیابی تطبیقی الگوهای مدیریت تنوع	۱.۲
۱۴	نمونه‌های دولت یکپارچه‌ی متمرکز	۱.۳
۱۶	مقایسه‌ی فدراسیون‌های عمده‌ی جهان	۲.۳
۱۸	نمونه‌های کنفدراسیون و شبه‌کنفدراسیون	۳.۳
۲۱	ابزارهای مدیریت تنوع در هندوستان	۱.۴
۲۵	آموزه‌های کلیدی از تجربیات تطبیقی برای ایران	۲.۴
۲۸	ترکیب تقریبی قومی-زبانی ایران	۱.۵
۲۸	تحلیل نقاط قوت و ضعف دیدگاه‌ها	۲.۵
۳۱	اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی مرتبط با تنوع قومی	۳.۵
۳۷	پیشنهاد تقسیم صلاحیت‌ها در نظام فدرال ایران	۱.۶
۳۹	مقایسه‌ی سیاست‌های زبانی: ایران فعلی، هند و مدل پیشنهادی	۲.۶
۴۰	مکانیسم‌های تضمین نمایندگی	۳.۶
۴۰	معیارهای واحدبندی فدرال	۴.۶
۴۳	ماتریس ریسک و راهکارهای مهار	۵.۶
۴۵	شاخص‌های کلیدی عملکرد () برای پایش اصلاحات	۶.۶
۴۷	واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی	۷
۵۰	جدول جامع مقایسه‌ی نظام‌های سیاسی و الگوهای مدیریت تنوع	۸
۵۱	چک‌لیست اقدامات اولویت‌دار	۹

پیش‌گفتار

— ویل کیملیکا

«هنر حکمرانی، هنر زیستن با تفاوت‌هاست.»

این کتاب تلاشی است برای پاسخ به پرسشی بنیادین در سیاست تأسیسی: چگونه می‌توان ساختاری سیاسی طراحی کرد که تنوع قومی و ملی را نه تهدید، بلکه فرصت بشمارد؟ در بخش نخست، مبانی نظری شکل‌گیری دولت و رابطه‌ی آن با مفاهیم ملت و قومیت واکاوی می‌شود. بخش دوم، الگوهای سیاسی مدیریت تنوع را با نمونه‌های عینی بررسی می‌کند. بخش سوم مطالعات تطبیقی از هندوستان، بریتانیا، سوئیس و بلژیک ارائه می‌دهد. و سرانجام بخش چهارم به ایران اختصاص یافته است.

ساختار کتاب

بخش اول: مبانی نظری و مفهومی

فصل ۱ (مبانی شکل‌گیری دولت) + فصل ۲ (الگوهای رابطه‌ی دولت-ملت-قومیت)

بخش دوم: الگوها و مطالعات تطبیقی

فصل ۳ (طیف رژیم‌های سیاسی) + فصل ۴ (مطالعات موردی)

بخش سوم: ایران – تحلیل و راهبرد

فصل ۵ (تحلیل ساختار قومی-ملّی) + فصل ۶ (نقشه‌ی راه اجرایی)

پیوست‌ها: واژه‌نامه، نقشه‌ی مفهومی، منابع، چک‌لیست اجرایی

مهدی سالم

زمستان ۱۴۰۴

ریچموند هیل، انتاریو، کانادا

بخش اول

مبانی نظری و مفهومی

دولت شکل‌گیری نظری مبانی

خلاصه‌ی فصل

در این فصل با مفاهیم بنیادین **دولت** ()، **ملت** () و **قومیت** () آشنا می‌شویم و نظریه‌های اصلی شکل‌گیری دولت‌ها را در حوزه‌های جغرافیایی مختلف مرور می‌کنیم.

۱.۱ مفهوم‌شناسی و قکن‌هن

۲.۱ مفهوم‌شناسی: دولت، ملت و قومیت

۱.۲.۱ دولت ()

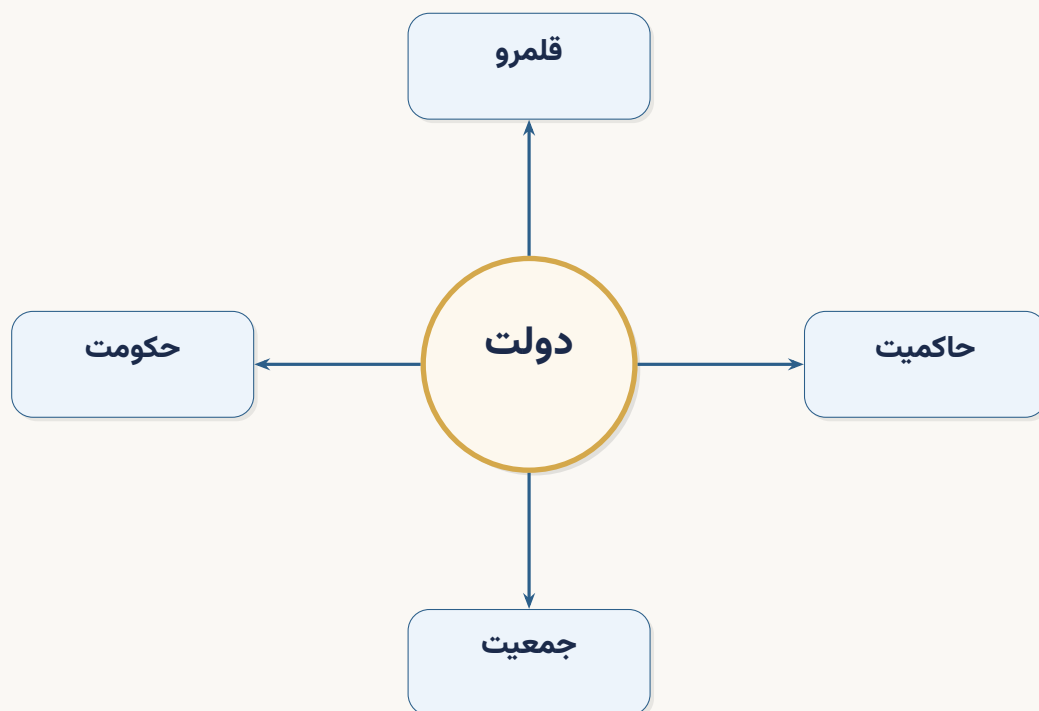
دولت در معنای مدرن خود – آن‌چنان‌که **ماکس وبر** تعریف کرده – نهادی است که **خشونت مشروع** انحصار را در قلمرو جغرافیایی معینی در اختیار دارد. اما این تعریف تنها نقطه‌ی آغاز است. چهار عنصر کلاسیک دولت عبارت‌اند از:

۱. قلمرو مشخص ()
۲. جمعیت دائمی ()
۳. حکومت ()
۴. حاکمیت ()

دو رویکرد به ملت

رویکرد مدنی ()

ملت بر پایه‌ی شهروندی مشترک، قانون اساسی واحد و اراده‌ی سیاسی مشترک تعریف می‌شود. نمونه: فرانسه، ایالات متحده.

شکل ۱.۱: چهار عنصر سازنده‌ی دولت مدرن

رویکرد قومی ()

ملت بر پایه‌ی تبار، زبان، فرهنگ و تاریخ مشترک تعریف می‌شود. نمونه: آلمان (پیش از ۱۹۴۵)، ژاپن.

دو رویکرد به ملت

رویکرد مدنی

ملت بر پایه‌ی شهروندی مشترک تعریف می‌شود.

رویکرد قومی

ملت بر پایه‌ی تبار و فرهنگ مشترک تعریف می‌شود.

دو رویکرد به ملت

رویکرد مدنی ()

ملت بر پایه‌ی شهروندی مشترک، قانون اساسی واحد و اراده‌ی سیاسی مشترک تعریف می‌شود. نمونه: فرانسه، ایالات متحده.

رویکرد قومی ()

ملت بر پایه‌ی تبار، زبان، فرهنگ و تاریخ مشترک تعریف می‌شود. نمونه: آلمان (پیش از ۱۹۴۵)، ژاپن.

جمع‌بندی فصل اول

- دولت‌ها در مسیرهای تاریخی بسیار متفاوتی شکل گرفته‌اند.
- تمایز میان دولت، ملت و قومیت برای فهم تنوع سیاسی ضروری است.
- بسیاری از چالش‌های امروز (Iraq، سوریه، ایران) ریشه در عدم تطابق دولت و ملت دارند.
- نظریه‌های شکل‌گیری دولت ابزارهای تحلیلی قدرتمندی برای فهم وضعیت کنونی فراهم می‌کنند.

قومیت و ملت دولت، رابطه‌ی الگوهای

خلاصه‌ی فصل

این فصل الگوهای اصلی مدیریت رابطه‌ی دولت با ملت‌ها و قومیت‌ها را بررسی می‌کند: از همسان‌سازی تا چندفرهنگ‌گرایی و از تمرکزگرایی تا خودمختاری.

۱.۲ طیف الگوهای مدیریت تنوع

شکل ۱.۲: طیف الگوهای مدیریت تنوع قومی و ملی

۲.۲ الگوهای اصلی و نظریه‌پردازان آن

۱.۲.۲ همسان‌سازی ()

همسان‌سازی سیاستی است که اقلیت‌ها را وامی‌دارد (یا تشویق می‌کند) تا هویت فرهنگی، زبانی و قومی خود را رها کنند و در هویت اکثریت ادغام شوند.

■ **نمونه‌ی کلاسیک:** سیاست زبانی فرانسه تا اواسط قرن بیستم – سرکوب زبان‌های منطقه‌ای (برتون، اوکسیتان، باسک).

■ **نقد:** نقض حقوق فرهنگی، ایجاد مقاومت و رادیکالیسم، ناکارآمدی بلندمدت.

۲.۲.۲ ادغام ()

ادغام از همسان‌سازی ملایم‌تر است: هویت ملی مشترکی بر پایه‌ی ارزش‌های مدنی ساخته می‌شود اما هویت‌های فرعی محو نمی‌شوند.

مطالعه‌ی موردی: ایالات متحده

مدل «ذوب فلزات» () و سپس «کاسه‌ی سالاد» (): آمریکا ابتدا بر ادغام فرهنگی تأکید داشت، اما از دهه‌ی ۱۹۶۰ به سوی پذیرش تكثر حرکت کرد.

۳.۲.۲ چندفرهنگ‌گرایی ()

ویل کیملیکا و **چارلز تیلور** از مهم‌ترین نظریه‌پردازان این رویکرد هستند. چندفرهنگ‌گرایی مدعی است که عدالت اقتضا می‌کند دولت از هویت‌های فرهنگی متفاوت فعالانه حمایت کند.

اصول کلیدی چندفرهنگ‌گرایی

۱. حقوق جمعی در کنار حقوق فردی
۲. حمایت رسمی از زبان‌ها و فرهنگ‌های اقلیت
۳. نمایندگی تضمین‌شده در نهادهای سیاسی
۴. خودمختاری داخلی برای گروه‌های ملی

۴.۲.۲ سیاست تفاوت و نظریه‌ی آرت لیپهارت

لیپهارت مفهوم **دموکراسی توافقی** () را مطرح کرد: در جوامع چندپاره، دموکراسی اکثریتی () بی‌ثبات‌کننده است و باید جای خود را به ائتلاف‌های بزرگ، حق و تو متقابل و نسبی‌گرایی بدهد.

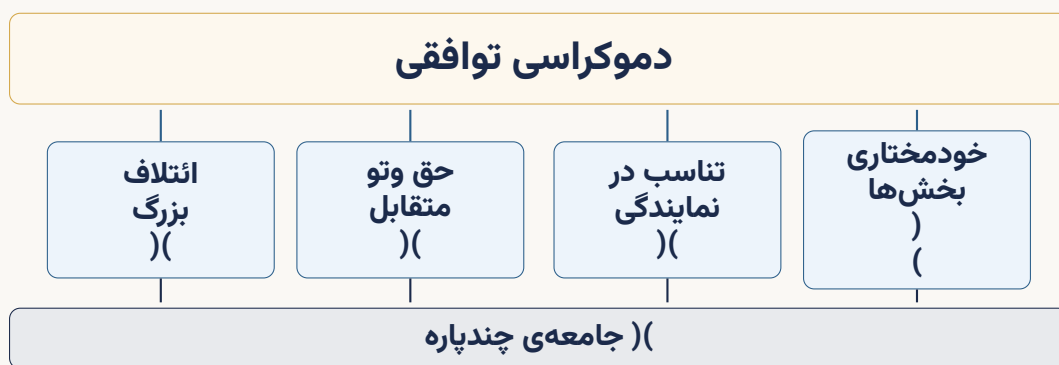
۳.۲ ارزیابی تطبیقی الگوها

۴.۲ معیارهای موفقیت و شکست: اجماع اندیشمندان

۱.۴.۲ معیارهای توسعه‌ی پایدار و دموکراتیک

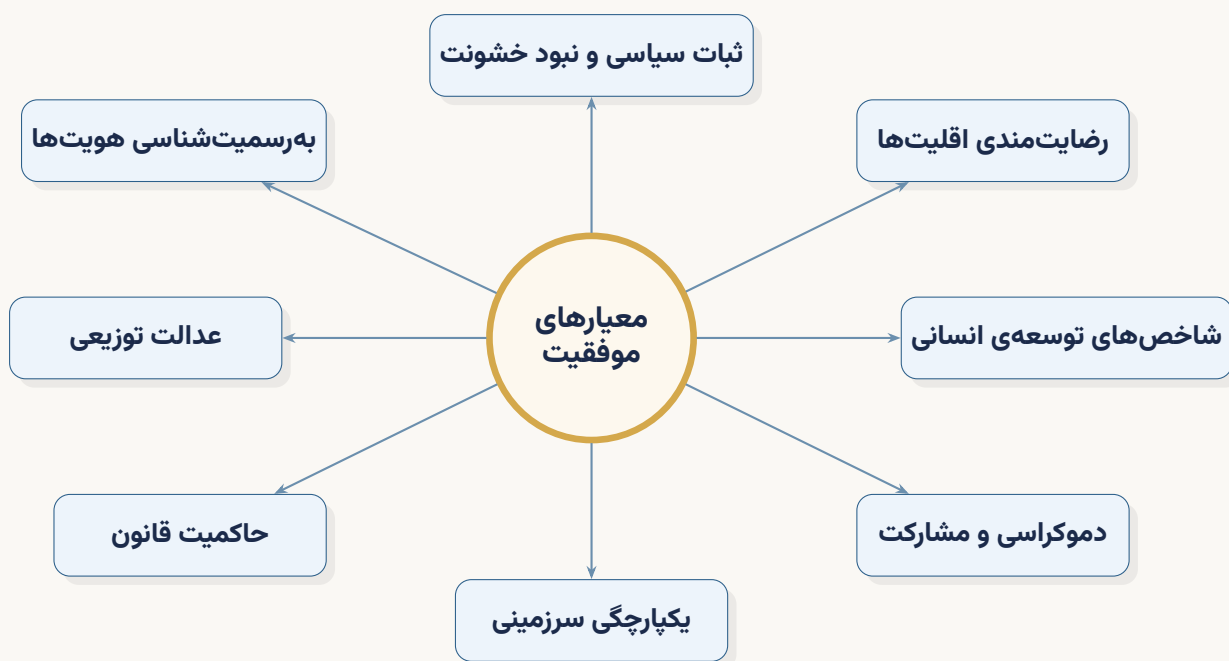
جدول ۱.۲: ارزیابی تطبیقی الگوهای مدیریت تنوع

الگو	مزایا	معایب	نمونه	پایداری	دموکراسی
همسان‌سازی	وحدت ملی قوی، ساده‌سازی اداری	سرکوب فرهنگی، مقاومت بلندمدت	فرانسه (قدیم)، ترکیه (کمالیستی)	متوسط	ضعیف
ادغام مدنی	انعطاف‌پذیری، جذب مهاجران	عدم پاسخ‌گویی به مطالبات عمیق قومی	ایالات متحده، فرانسه (معاصر)	بالا	خوب
چندفرهنگ‌گرایی	رضایت اقلیت‌ها، ثبات اجتماعی	هزینه‌ی بالای اداری، تشدید بالقوه‌ی مرزهای قومی	کانادا، استرالیا	بالا	خوب
دموکراسی توافقی	صلح در جوامع چندپاره، مشارکت همه‌ی بخش‌ها	کندی تصمیم‌گیری، بن‌بست سیاسی	بلژیک، لبنان، بوسنی	متوسط	متوسط
فدرالیسم قومی	خودمختاری + وحدت، انعطاف‌پذیری ساختاری	خطر جدایی‌طلبی، پیچیدگی حقوقی	هند، اتیوپی، بلژیک	بالا	خوب
خودمختاری سرزمینی	پاسخ به مطالبات منطقه‌ای بدون جدایی	نابرابری بین مناطق، تنش مرکز-پیرامون	اسپانیا، ایتالیا، عراق (اقلیم کردستان)	متوسط	خوب
کنفدراسیون / جدایی توافقی	احترام حداکثری به حق تعیین سرنوشت	ضعف ساختاری، ناپایداری بالقوه	اتحادیه‌ی اروپا (شبه‌کنفدراسیون)، چکسلواکی	پایین	خوب

شکل ۲.۲: چهار ستون دموکراسی توافقی لیپهارت

پژوهش‌گران سیاست تطبیقی – از جمله **لیپهارت**، **هورویتز**، **کیملیکا** و **لینتس و استپان** – بر مجموعه‌ای از معیارهای مشترک برای ارزیابی موفقیت مدل‌ها توافق نسبی دارند:

شکل ۳.۲: هشت معیار مشترک اندیشمندان برای ارزیابی الگوهای مدیریت تنوع

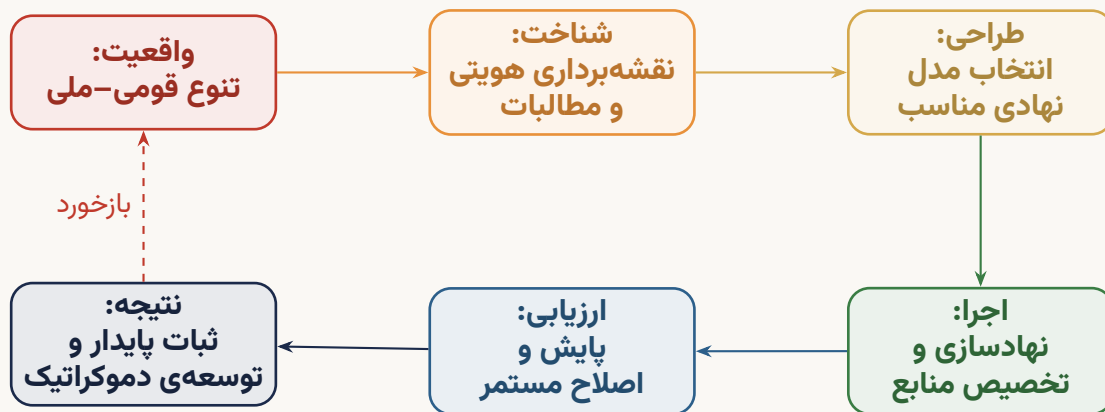
۲.۴.۲ یافته‌های مشترک پژوهشی

اجماع‌های نسبی در ادبیات تطبیقی

۱. هیچ مدل واحدی برای همه‌ی جوامع جواب نمی‌دهد. طراحی نهادی باید **زمینه‌محور** (context-specific) باشد.
۲. **سرکوب تنوع در بلندمدت ناکارآمد است**. مدل‌های همسان‌ساز ممکن است در کوتاه‌مدت وحدت ایجاد کنند اما در بلندمدت رادیکالیسم می‌زایند.

۳. فدرالیسم غیرمتمقارن اغلب از فدرالیسم متمقارن کارآمدتر است – زیرا مناطق مختلف نیازهای متفاوتی دارند (نمونه: اسپانیا، کانادا، هند).
۴. دموکراسی توافقی در جوامع عمیقاً تقسیم‌شده مؤثرتر از دموکراسی اکثریتی است – هرچند با خطر بن‌بست همراه است.
۵. توسعه‌ی اقتصادی عادلانه پیش‌نیاز صلح قومی پایدار است. فقر و نابرابری منطقه‌ای سوخت جدایی‌طلبی هستند.

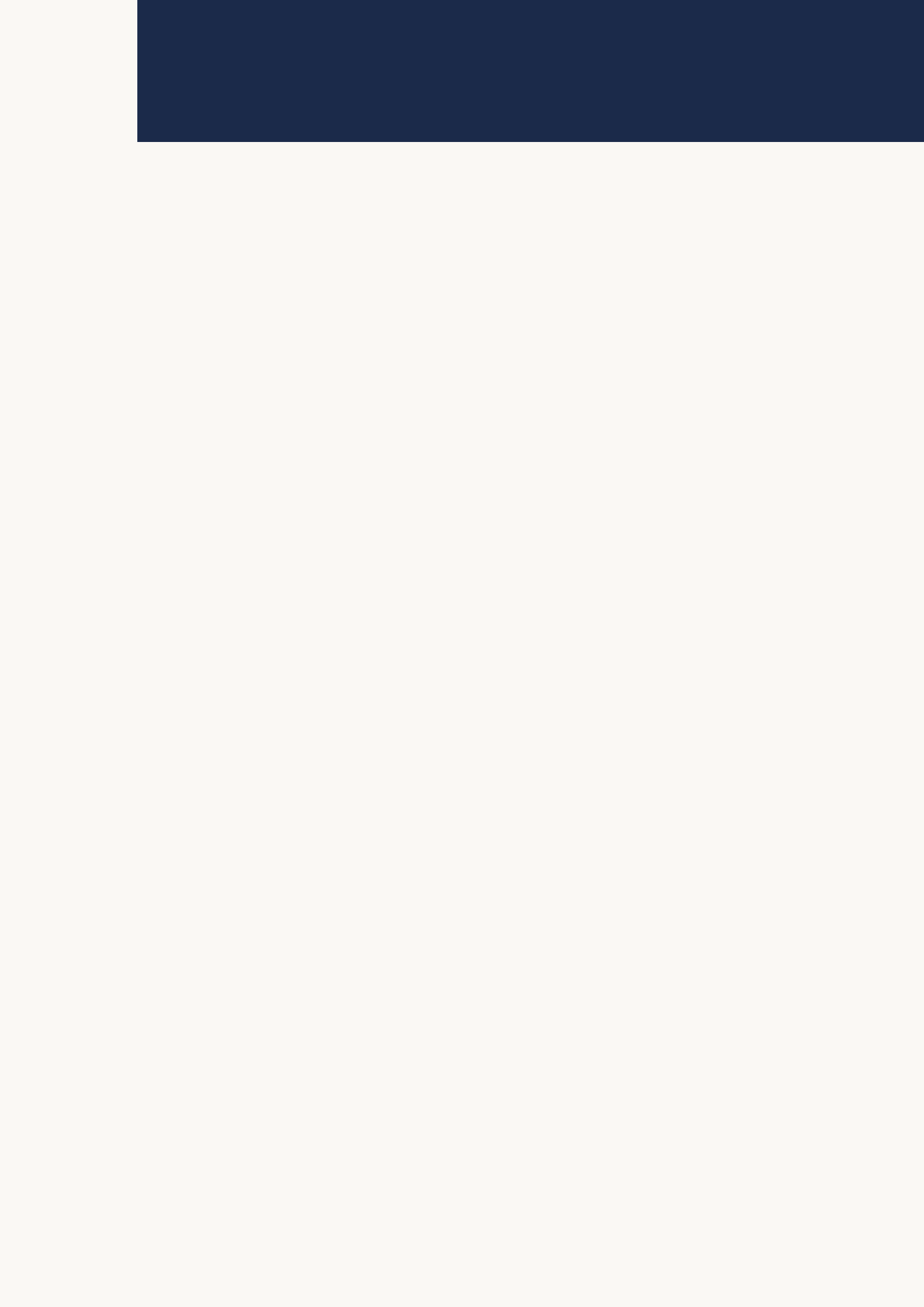
۵.۲ الگوی مفهومی جامع: از تنوع تا ثبات

شکل ۴.۲: الگوی فرایندی مدیریت تنوع: از شناخت تا ثبات

جمع‌بندی فصل دوم

- الگوهای مدیریت تنوع طیفی گسترده از سرکوب تا جدایی توافقی را در بر می‌گیرند.
- دموکراسی توافقی و فدرالیسم قومی بیشترین حمایت نظری و تجربی را دارند.
- هر الگو مزایا و معایب خود را دارد و انتخاب باید زمینه‌محور باشد.
- اندیشمندان بر ضرورت ترکیب طراحی نهادی با عدالت اقتصادی تأکید دارند.

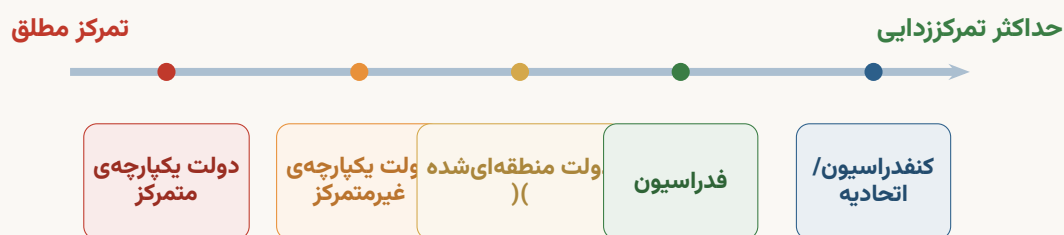

کنفدراسیون تا مطلق تمرکز از سیاسی: رژیم‌های طیف

خلاصه‌ی فصل

در این فصل، انواع نظام‌های سیاسی بر اساس میزان توزیع قدرت بین مرکز و واحدهای فرعی بررسی می‌شوند. برای هر نوع، نمونه‌های تاریخی و معاصر ارائه و تفاوت‌های اجرایی تحلیل می‌گردد.

۱.۳ طیف کلی توزیع قدرت

شکل ۱.۳: طیف توزیع قدرت در نظام‌های سیاسی

۲.۳ نوع اول: دولت یکپارچه‌ی متمرکز

۱.۲.۳ ویژگی‌ها

- تمامی قدرت قانون‌گذاری، اجرایی و قضایی در مرکز متمرکز است.
- واحدهای محلی صرفاً نمایندگان اداری مرکز هستند و اختیار ذاتی ندارند.

- مرکز هر زمان می‌تواند اختیارات تفویض‌شده را پس بگیرد.

۲.۲.۳ نمونه‌ها

جدول ۱.۳: نمونه‌های دولت یکپارچه‌ی متمرکز

کشور	ویژگی‌های کلیدی	ملاحظات
فرانسه (پیش از ۱۹۸۲)	سنت ژاکوبی، استانداران منصوب	اصلاحات دفر ۱۹۸۲ آغاز
ترکیه (کمالیستی)	مرکزی، زبان واحد رسمی یکپارچگی ملی بر پایه‌ی زبان ترکی، نفی هویت کردی	تمرکززدایی بود سرکوب شدید تا دهه‌ی ۲۰۰۰
ژاپن	همگنی بالای قومی، بوروکراسی متمرکز قوی	تمرکززدایی محدود از ۲۰۰۰
ایران (پهلوی)	ملت‌سازی متمرکز، زبان فارسی واحد، نظام استانداری	تداوم ساختار در جمهوری اسلامی

چالش اصلی

دولت‌های یکپارچه‌ی متمرکز در جوامع چندقومی اغلب با **بحران مشروعیت** در پیرامون مواجه می‌شوند. اقلیت‌ها احساس محرومیت و نادیده‌گرفته‌شدن می‌کنند که می‌تواند به جنبش‌های اعتراضی یا جدایی‌طلبانه بیانجامد.

۳.۳ نوع دوم: دولت یکپارچه‌ی غیرمتمرکز

۱.۳.۳ ویژگی‌ها

- ساختار رسمی یکپارچه حفظ می‌شود اما بخشی از اختیارات اداری و اجرایی به سطوح محلی تفویض شده.
- تفویض اختیار () از سوی مرکز است و قابل بازپس‌گیری.
- تفاوت کلیدی با فدرالیسم: واحدهای محلی **حق ذاتی** ندارند.

۲.۳.۳ نمونه‌ها

- فرانسه پس از ۱۹۸۲: مناطق و دپارتمان‌ها اختیارات اجرایی گرفتند.
- ژاپن پس از ۲۰۰۰: اصلاحات کوئیزومی.
- اندونزی پس از ۱۹۹۸: تمرکززدایی گسترده پس از سقوط سوهارتو.
- کشورهای اسکاندیناوی: خودگردانی قوی شهرداری‌ها در چارچوب دولت یکپارچه.

۴.۳ نوع سوم: دولت منطقه‌ای شده ()

۱.۴.۳ ویژگی‌ها

حالت میانی بین دولت یکپارچه و فدراسیون. برخی مناطق خودمختاری قانون‌گذاری دارند ولی نظام رسماً فدرال نیست.

مطالعه‌ی موردی: اسپانیا

اسپانیا پس از ۱۹۷۸ نظام «خودمختاری‌های نامتقارن» () را اتخاذ کرد. مناطقی مانند کاتالونیا، باسک و گالیسیا اختیارات قانون‌گذاری و اجرایی گسترده‌ای دارند درحالی‌که مناطق دیگر اختیارات کمتری دریافت کردند. این نظام نه رسماً فدرال است و نه کاملاً یکپارچه.

چالش: بحران کاتالونیا (۲۰۱۷) و همه‌پرسی استقلال غیرقانونی نشان‌دهنده‌ی محدودیت‌های این مدل بود.

مطالعه‌ی موردی: ایتالیا

ایتالیا پنج منطقه‌ی «خودمختار ویژه» دارد (از جمله سیسیل، ساردنی و آلتو آدیجه) که اختیارات وسیع‌تری نسبت به مناطق عادی دارند. این نظام نامتقارن پاسخی به تنوع زبانی و فرهنگی بود.

۵.۳ نوع چهارم: فدراسیون

۱.۵.۳ تعریف و اصول

اصول بنیادین فدرالیسم

۱. **تقسیم قانون اساسی قدرت:** قدرت بین سطح فدرال و واحدها از طریق قانون اساسی تقسیم شده و هیچ سطحی نمی‌تواند یک‌جانبه سهم دیگری را تغییر دهد.
۲. **نماینده‌ی دوگانه:** شهروندان هم در سطح فدرال و هم در سطح ایالتی نمایندگی دارند (معمولاً از طریق مجلس دوم).
۳. **داوری قضایی:** یک دادگاه قانون اساسی یا عالی اختلافات بین سطوح را حل می‌کند.
۴. **قانون اساسی سخت:** تغییر قانون اساسی نیازمند موافقت واحدهاست.

۲.۵.۳ انواع فدرالیسم

۳.۵.۳ جدول تطبیقی فدراسیون‌های جهان

۶.۳ نوع پنجم: کنفدراسیون و اتحادیه

جدول ۲۰.۳: مقایسه‌ی فدراسیون‌های عمده‌ی جهان

کشور	تعداد واحدها	نوع	مجلس دوم	ویژگی خاص	چالش اصلی
ایالات متحده آلمان	۵ ایالت ۱۶ لند	متقارن-رقابتی متقارن-همکاری	سنا (۱۰۰ عضو) بوندسرات	قدرت ایالتی بالا، دادگاه عالی قوی فدرالیسم اجرایی، مالی انتقالی قوی	نابرابری بین ایالتی، قطبی‌شدن سیاست چانه‌زنی، تفاوت شرق و غرب
هند	۲۸ ایالت + ۸ ق.م.	نامتقارن-قومی	راجیاسها	تنوع عظیم زبانی، ایالت‌سازی زبانی	تنش‌های مذهبی، نابرابری منطقه‌ای
کانادا	۱۰ استان + ۳ ق.ا.	نامتقارن	سنا (منصوب)	فدرالیسم نامتقارن (کِیک)، دو زبانی	جدایی طلبی کبک
سوئیس	۲۶ کانتون	متقارن	شورای ایالات	دموکراسی مستقیم + فدرالیسم، چهارزبانه	فرایند تصمیم‌گیری کند
بلژیک	۳ منطقه + ۳ واحد	نامتقارن-قومی	سنا (اصلاح‌شده)	فدرالیسم گریز از مرکز، تفسیم زبانی	بن‌بست سیاسی مکرر
روسیه	۸۵ واحد	نامتقارن	شورای فدراسیون	فدرالیسم رسمی اما عملاً متمرکز	اقتدارگرایی، چچن
اتیوپی	۱۱ ایالت	قومی	مجلس فدراسیون	حق، جدایی در قانون اساسی (ماده ۳۹)	جنگ تیگرای، تنش‌های قومی

شکل ۲.۳: انواع فدرالیسم

۱.۶.۳ تعریف

کنفدراسیون در مقابل فدراسیون**فدراسیون**

دولت مرکزی حاکمیت خود را مستقیماً بر شهروندان اعمال می‌کند. واحدها نمی‌توانند یک‌جانبه خارج شوند.

کنفدراسیون

واحدهای عضو حاکمیت کامل خود را حفظ می‌کنند. نهاد مرکزی صرفاً هماهنگ‌کننده است. خروج یک‌جانبه ممکن است.

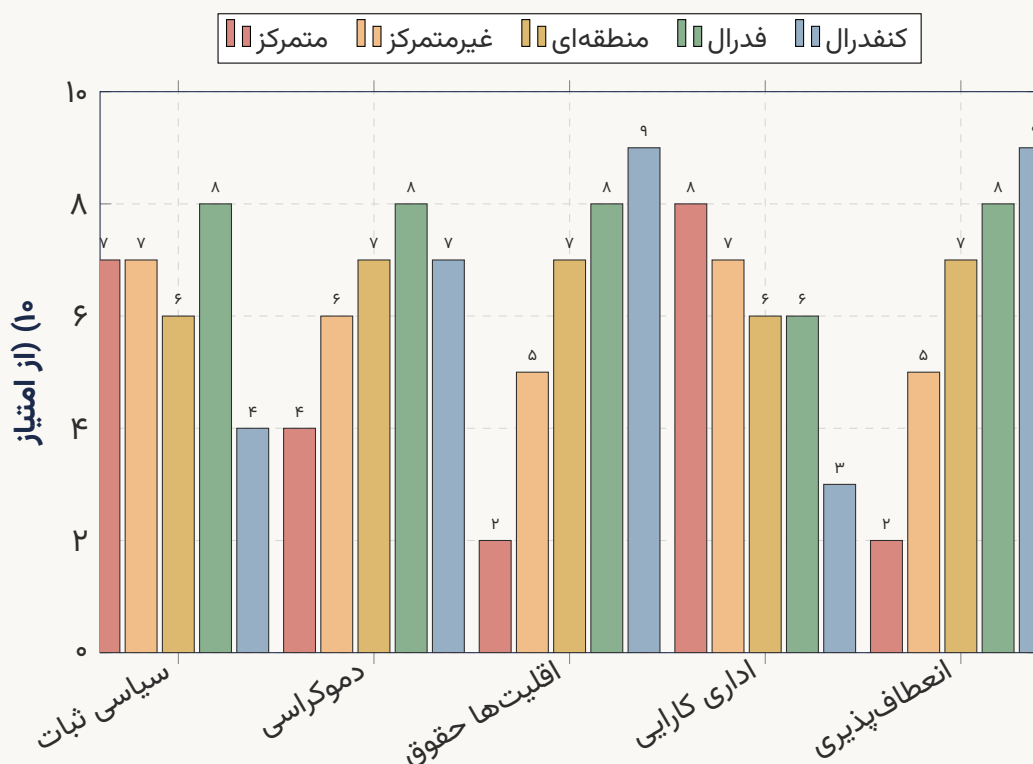
۲.۶.۳ نمونه‌های تاریخی و معاصر

۷.۳ مقایسه‌ی تحلیلی کلی**جمع‌بندی فصل سوم**

- نظام‌های سیاسی را می‌توان بر طیفی از تمرکز مطلق تا کنفدراسیون قرار داد.
- هیچ نقطه‌ای بر طیف ذاتاً برتر نیست؛ مناسبت هر مدل به زمینه بستگی دارد.
- فدرالیسم در مجموع بهترین موازنه را بین وحدت و تنوع ارائه می‌دهد.
- کنفدراسیون‌ها اغلب ناپایدارند مگر آنکه نهادسازی قوی صورت گیرد (نمونه: اتحادیه‌ی اروپا).

جدول ۳.۳: نمونه‌های کنفدراسیون و شبه‌کنفدراسیون

نمونه	توضیح	وضعیت
مواد کنفدراسیون آمریکا (۱۷۸۱-۱۷۸۹)	اولین قانون اساسی آمریکا؛ حکومت مرکزی بسیار ضعیف، بدون قدرت مالیاتی و اجرایی. ناکارآمدی آن به تدوین قانون اساسی فدرال انجامید.	شکست
کنفدراسیون سوئیس (تا ۱۸۴۸)	اتحاد آزاد کانتون‌ها؛ پس از جنگ داخلی زوندربوند به فدراسیون تبدیل شد.	تحول
اتحادیه اروپا	نهاد فراملی با اختیارات فزاینده اما بدون حاکمیت کامل بر اعضا. شبه‌کنفدراسیون / شبه‌فدراسیون.	پویا
صربستان و مونته‌نگرو (۲۰۰۳-۲۰۰۶)	اتحادیه‌ی سست؛ مونته‌نگرو پس از همه‌پرسی جدا شد.	فروپاشی

شکل ۳.۳: مقایسه‌ی شاخص‌های کلیدی انواع نظام‌های سیاسی (ارزیابی تقریبی)

■ دولت‌های یکپارچه‌ی متمرکز در جوامع همگن موفق‌ترند.

آموزه‌ها و بریتانیا هند، تطبیقی: مطالعات

خلاصه‌ی فصل

در این فصل دو نمونه‌ی بزرگ – **هندوستان و بریتانیا** – به تفصیل بررسی می‌شوند. سپس نمونه‌های تکمیلی (سوئیس، بلژیک، عراق، اتیوپی) و آموزه‌های آن‌ها برای ایران مرور می‌گردد.

۱.۴ هندوستان: آزمایشگاه بزرگ مدیریت تنوع

۱.۱.۴ زمینه

- بیش از ۴.۱ میلیارد نفر جمعیت
- بیش از ۲۰۰۰ گروه قومی و ۲۲ زبان رسمی در ضمیمه‌ی هشتم قانون اساسی
- ادیان متعدد: هندوئیسم، اسلام، مسیحیت، سیکسیسم، بودیسم، جینیسم و...
- نظام کاستی تاریخی

۲.۱.۴ طراحی نهادی

۳.۱.۴ ابزارهای کلیدی مدیریت تنوع در هند

۴.۱.۴ ارزیابی و چالش‌ها

شکل ۱.۴: ساختار فدرال هندوستان

جدول ۱.۴: ابزارهای مدیریت تنوع در هندوستان

تاریخ	شرح	ابزار
۱۹۵۶-۱۹۵۳	ایجاد ایالت‌های جدید بر پایه‌ی زبان (کمیسیون فضل‌علی ۱۹۵۳، ایالات‌سازی ۱۹۵۶)	بازترسیم مرزهای ایالتی
۱۹۵۰	سهیمیه در آموزش و استخدام برای طبقات محروم (دالیت‌ها، قبایل)	سیستم سهمیه‌بندی (۱)
۱۹۵۰	۲۲ زبان در ضمیمه‌ی هشتم + فرمول سه‌زبانه در آموزش	چندزبانگی رسمی
۱۹۵۰	تقسیم صلاحیت: فهرست فدرال (۹۷)، ایالتی (۶۶)، مشترک (۴۷)	فهرست‌های سه‌گانه
۱۹۵۰-۲۰۱۹	خودمختاری ویژه تا ۲۰۱۹	ماده ۳۷۰ (کشمیر)
۱۹۵۰	خودمختاری مناطق قبیله‌ای شمال شرق	ضمیمه‌ی ششم

موفقیت‌های هند

- بزرگ‌ترین دموکراسی جهان با بیش از ۷۰ سال ثبات نسبی
- مدیریت تنوع زبانی از طریق ایالت‌سازی زبانی
- جلوگیری از فروپاشی در برابر فشارهای جدایی‌طلبانه

چالش‌های پابرجا

- تنش مداوم در کشمیر و لغو ماده‌ی ۳۷۰
- جنبش‌های ناکسالی و شورش‌های شمال‌شرق
- ناسیونالیسم هندوتوا و تهدید سکولاریسم
- نابرابری عمیق منطقه‌ای و اقتصادی

۲.۴ بریتانیا: واگذاری قدرت ()

۱.۲.۴ زمینه

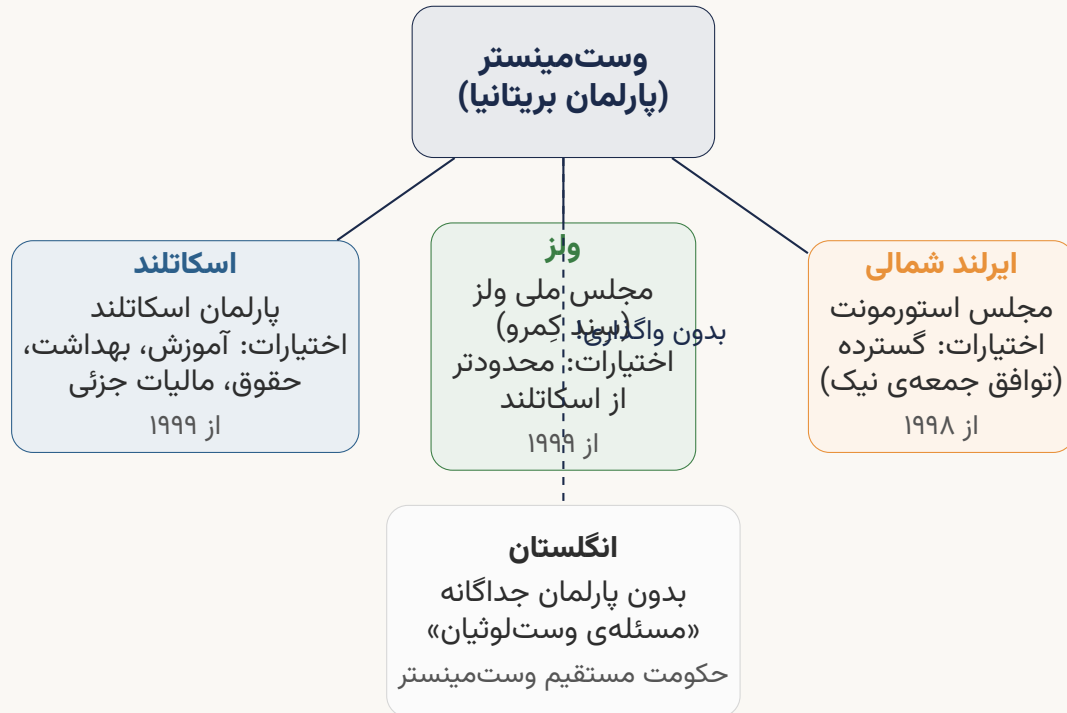
پادشاهی متحده از چهار «ملت» تشکیل شده: **انگلستان، اسکاتلند، ولز و ایرلند شمالی**. بریتانیا رسماً یک دولت یکپارچه است اما از ۱۹۹۸ به بعد واگذاری قدرت () نامتقارنی انجام داده.

۲.۲.۴ ساختار واگذاری قدرت

۳.۲.۴ آموزه‌های کلیدی از تجربه‌ی بریتانیا

آموزه‌ها برای ایران

۱. **واگذاری نامتقارن ممکن و گاه ضروری است.** نیازی نیست همه‌ی مناطق اختیارات یکسان داشته باشند.
۲. **واگذاری لزوماً به جدایی نمی‌انجامد.** همه‌پرسی اسکاتلند ۲۰۱۴ نشان داد که خودمختاری می‌تواند مطالبات جدایی‌طلبانه را مدیریت (نه حذف) کند.
۳. **مسئله‌ی وست‌لوئیان:** وقتی برخی مناطق پارلمان دارند و برخی ندارند، بی‌عدالتی نمایندگی پدید می‌آید – باید تمهیداتی اندیشید.
۴. **برگزیت:** خروج بریتانیا از اتحادیه‌ی اروپا تنش‌های بین مرکز و واحدها (به‌ویژه اسکاتلند) را تشدید کرد – هشدار درباره‌ی پیامدهای تصمیمات یک‌جانبه‌ی مرکز.

شکل ۲.۴: ساختار واگذاری قدرت در بریتانیا

۳.۴ نمونه‌های تکمیلی

۱.۳.۴ سوئیس: الگوی موفق چندزبانگی و فدرالیسم

سوئیس در یک نگاه

- ۲۶ کانتون با خودمختاری بسیار بالا
 - ۴ زبان رسمی: آلمانی (۶۳٪)، فرانسوی (۲۳٪)، ایتالیایی (۸٪)، رومانش (۵٪.۰)
 - دموکراسی مستقیم (همه‌پرسی مکرر)
 - سنت مذاکره و اجماع ()
 - شاخص‌های بالای توسعه‌ی انسانی و ثبات سیاسی
- آموزه‌ی کلیدی:** فدرالیسم + دموکراسی مستقیم + فرهنگ اجماع می‌تواند تنوع زبانی را به ثروت تبدیل کند.

۲.۳.۴ بلژیک: فدرالیسم بحران‌زده اما پابرجا

بلژیک

- تقسیم عمیق بین والونی (فرانسوی‌زبان) و فلاندر (هلندی‌زبان)
 - شش اصلحیه‌ی قانون اساسی برای تعمیق فدرالیسم (۱۹۷۰-۲۰۱۴)
 - بحران ۲۰۱۰-۲۰۱۱: ۵۴۱ روز بدون دولت!
 - تقسیم نهادی بر دو محور: منطقه‌ای (اقتصادی) و جامعه‌ای (فرهنگی-زبانی)
- آموزه‌ی کلیدی:** فدرالیسم قومی می‌تواند جدایی را بازدارد اما به بن‌بست نیز بیانجامد. طراحی مکانیسم‌های حل اختلاف ضروری است.

۳.۳.۴ عراق: فدرالیسم ناتمام

عراق

- قانون اساسی ۲۰۰۵ فدرالیسم را به رسمیت شناخت اما فقط اقلیم کردستان عملاً شکل گرفت.
- تنش مداوم بغداد-اربیل بر سر نفت، بودجه و مناطق مورد مناقشه (کرکوک).
- همه‌پرسی استقلال کردستان (۲۰۱۷) با واکنش نظامی بغداد مواجه شد.
- فدرالیسم بدون اعتماد متقابل و بدون نهادهای قوی کارآمد نیست.

۴.۳.۴ اتیوپی: فدرالیسم قومی و خطر فروپاشی

اتیوپی

- قانون اساسی ۱۹۹۵: حق جدایی صریح (ماده ۳۹) – تنها فدراسیون جهان.
 - ایالت‌ها بر مبنای قومیت تعریف شده‌اند.
 - نتیجه: تثبیت هویت‌های قومی و تشدید رقابت قومی.
 - جنگ تیگرای (۲۰۲۰-۲۰۲۲) و بحران‌های منطقه‌ای.
- هشدار:** قانونی‌کردن حق جدایی بدون نهادسازی قوی و توسعه‌ی اقتصادی عادلانه، تنش‌ها را تشدید می‌کند.

۴.۴ جدول جامع: آموزه‌ها برای ایران

جدول ۲.۴: آموزه‌های کلیدی از تجربیات تطبیقی برای ایران

کشور	آموزه‌ی مثبت	هشدار
هند	ایالت‌سازی زبانی، سهمیه‌بندی، فدرالیسم نامتقارن	تمرکزگرایی مقطعی (لغو ماده ۳۷۰) نتیجه‌ی معکوس دارد
بریتانیا	واگذاری تدریجی و نامتقارن، مدیریت بدون فدرالیسم رسمی	عدم واگذاری به انگلستان، تنش برگزیت
سوئیس	فدرالیسم + دموکراسی مستقیم + اجماع	نیاز به فرهنگ سیاسی بلوغ‌یافته
بلژیک	حل خلاقانه‌ی تعارض زبانی	بن‌بست سیاسی مکرر
عراق	به‌رسمیت‌شناسی اصل فدرالیسم قومی	فدرالیسم بدون اعتماد ناکارآمد است
اتیوپی	صراحت قانون اساسی	فدرالیسم قومی افراطی خطرناک است

جمع‌بندی فصل چهارم

- هندوستان نشان می‌دهد که مدیریت تنوع عظیم در چارچوب دموکراسی فدرال ممکن است – مشروط بر انعطاف‌پذیری نهادی.
- بریتانیا اثبات می‌کند که واگذاری نامتقارن می‌تواند بدون تغییر رسمی ماهیت دولت، مطالبات ملی را مدیریت کند.
- سوئیس الگویی آرمانی اما دشوار برای تقلید است: نیازمند فرهنگ سیاسی اجماع‌محور.
- بلژیک هشدار می‌دهد که فدرالیسم قومی بدون مکانیسم حل بن‌بست به فلج سیاسی می‌انجامد.
- عراق و اتیوپی نشان می‌دهند که طراحی نهادی بدون اعتمادسازی و توسعه‌ی اقتصادی عادلانه بی‌ثمر است.
- برای ایران: ترکیبی خلاقانه از عناصر هندی (فدرالیسم نامتقارن)، بریتانیایی (واگذاری تدریجی) و سوئیسی (اجماع‌سازی) قابل تأمل است.

قومی-ملّی ساختار تحلیل ایران:

خلاصه‌ی فصل

آیا ایران یک کشور چندملیتی () است؟ در این فصل ترکیب جمعیتی ایران، تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی، دیدگاه‌های مختلف و مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن بررسی می‌شود.

۱.۵ ترکیب قومی-زبانی ایران

۱.۱.۵ نقشه‌ی تنوع

۲.۱.۵ ترکیب جمعیتی تقریبی

۲.۵ آیا ایران یک کشور چندملیتی است؟

۱.۲.۵ دیدگاه‌های مختلف

۲.۲.۵ تحلیل انتقادی هر دیدگاه

۳.۵ تاریخچه‌ی سیاست‌های هویتی در ایران

۱.۳.۵ دوره‌ی پهلوی: ملت‌سازی به شیوه‌ی فرانسوی

- رضاشاه: ممنوعیت لباس‌های محلی، تحمیل زبان فارسی در آموزش، یکسان‌سازی اداری.
- محمدرضاشاه: تداوم سیاست تمرکز اما با مدرن‌سازی اقتصادی.

جدول ۱.۵: ترکیب تقریبی قومی-زبانی ایران

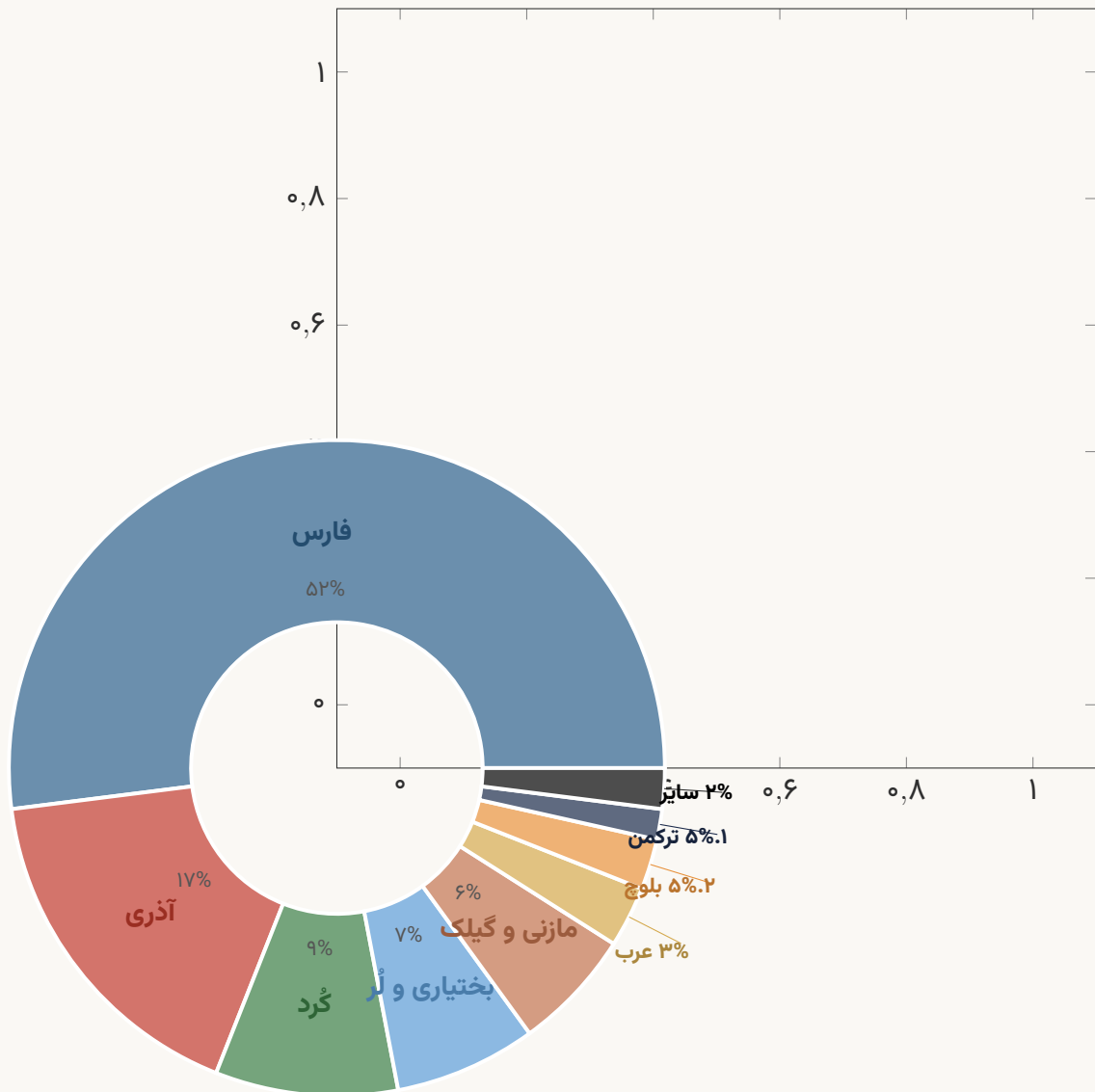
گروه قومی-زبانی	درصد تقریبی	زبان اصلی	مذهب غالب
فارس	۵۰~ - ۵۵%	فارسی	شیعه
آذربایجانی (ترک آذری)	۱۵~ - ۲۰%	ترکی آذربایجانی	شیعه
کرد	۷~ - ۱۰%	کردی (گرمانجی/سورانی)	سنّی/شیعه
لُر و بختیاری	۶~ - ۸%	لُری/بختیاری	شیعه
گیلکی و مازندرانی	۵~ - ۷%	گیلکی/مازندرانی/تالشی	شیعه
عرب	۲~ - ۳%	عربی	شیعه/سنّی
بلوچ	۲~ - ۳%	بلوچی	سنّی
ترکمن	۱~ - ۲%	ترکمنی	سنّی
سایر (قشقایی، تات، طالش، ارمنی و...)	۳~ - ۵%	متنوع	متنوع

توجه: آمار رسمی تفکیکی قومی در ایران منتشر نمی‌شود. این ارقام بر اساس برآوردهای مختلف پژوهشی است.

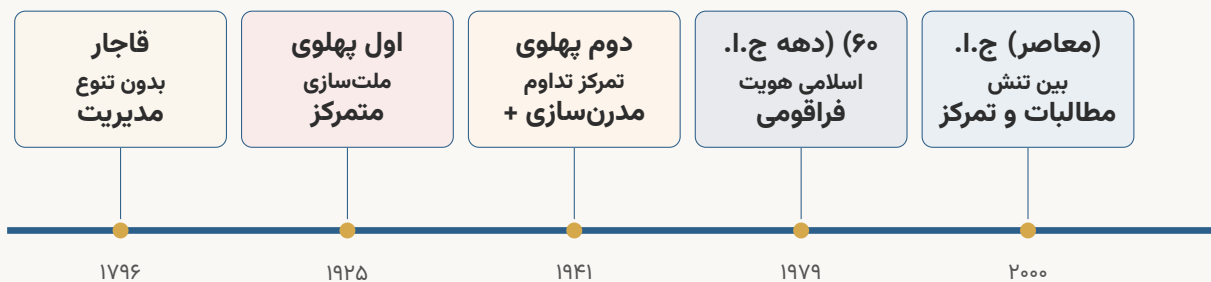
جدول ۲.۵: تحلیل نقاط قوت و ضعف دیدگاه‌ها

دیدگاه	نقاط قوت	نقاط ضعف
تک‌ملیتی	تأکید بر هویت مشترک تاریخی، جلوگیری از تجزیه، ساده‌سازی اداری	نادیده‌گرفتن واقعیت تنوع، سرکوب مطالبات فرهنگی، ایجاد بیگانگی در اقلیت‌ها
میانه (ملت سیاسی + خرده‌ملت‌های فرهنگی)	سازگاری با واقعیت تنوع و وحدت، انعطاف‌پذیری، حفظ یکپارچگی سرزمینی ضمن احترام به تفاوت‌ها	ابهام مفهومی (خرده‌ملت چیست؟)، دشواری اجرایی، مقاومت هر دو طرف افراطی
چندملیتی	صراحت در شناسایی تنوع، مبنای حقوقی قوی برای حقوق گروهی	خطر تشدید مرزبندی‌های قومی، دشواری تعریف مرزهای ملت‌ها، خطر بالقوه‌ی تجزیه

ایران قومی-زبانی تقریبی ترکیب

شکل ۲.۵: نمودار دایره‌ای ترکیب قومی-زبانی تقریبی ایران

شکل ۳.۵: خط زمانی سیاست‌های هویتی در ایران

- **نتیجه:** ایجاد هویت ملّی فارسی‌محور اما همراه با حاشیه‌رانی اقلیت‌ها.
- **واکنش‌ها:** جمهوری‌های کوتاه‌مدت مهاباد (گُرد، ۱۹۴۶) و آذربایجان (۱۹۴۵-۱۹۴۶).

۲.۳.۵ جمهوری اسلامی: هویت اسلامی به‌جای هویت قومی

- **قانون اساسی ۱۹۷۹:** اصول ۱۵ (حق آموزش به زبان مادری) و ۱۹ (برابری اقوام) – اما اجرای ناقص.
- هویت شیعی جایگزین هویت قومی شد اما اقلیت‌های سنی (گُرد، بلوچ، ترکمن) احساس حاشیه‌رانی مضاعف کردند.
- **اصل ۴۸:** ممنوعیت تبعیض منطقه‌ای – اما در عمل نابرابری فاحش توسعه‌ای وجود دارد.

۴.۵ مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن

مزایا	چالش‌ها
اجتماعی خلاقیت و فرهنگی غنای	جدایی‌طلبی و قومی تنش‌های خطر
چندبُعدی دیپلماسی پتانسیل	فراگیر ملّی هویت ساختن دشواری
بازار) (تنوع اقتصادی انعطاف‌پذیری	مدیریت هزینه‌ی و اداری پیچیدگی
فرهنگ‌ها تعامل از ناشی نوآوری	تبعیض احساس و منطقه‌ای نابرابری
متنوع فرهنگی گردشگری	خارجی بازیگران سوءاستفاده‌ی

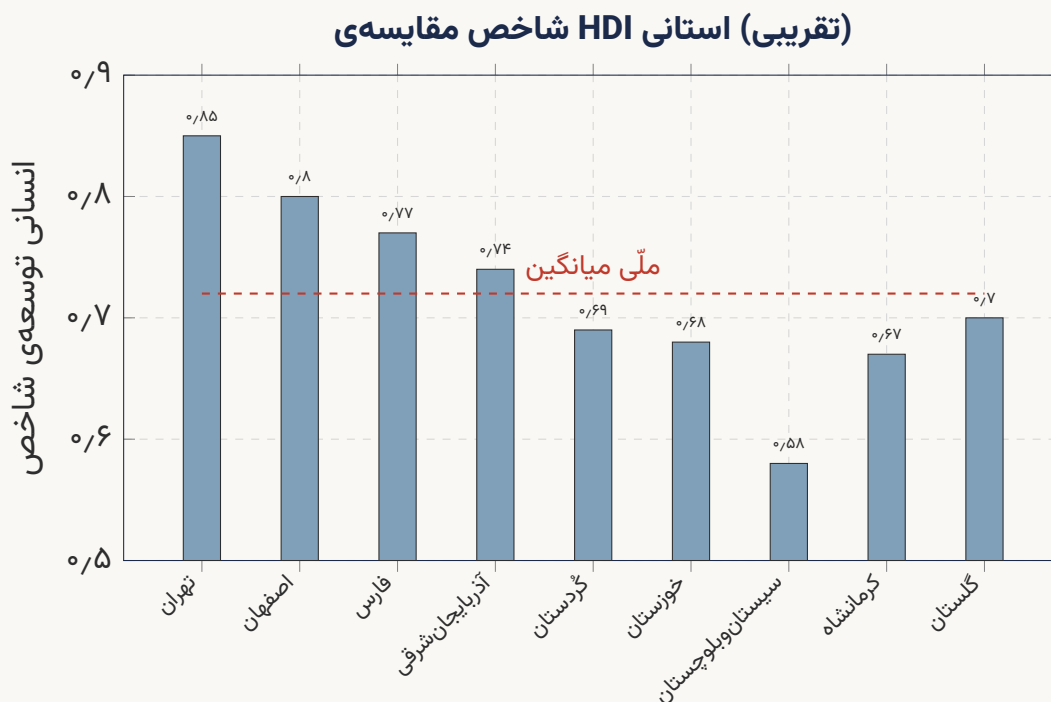
شکل ۴.۵: مزایا و چالش‌های چندملیتی بودن

۵.۵ شاخص‌های نابرابری منطقه‌ای در ایران

شکاف توسعه‌ای

استان‌هایی مانند **سیستان و بلوچستان، کردستان، خوزستان و کرمانشاه** – که عمدتاً اقلیت‌نشین هستند – به‌طور مداوم در شاخص‌های توسعه پایین‌تر از میانگین ملی قرار دارند. این نابرابری مهم‌ترین محرک نارضایتی قومی و بستر جدایی‌طلبی بالقوه است.

۶.۵ بررسی اصول قانون اساسی مرتبط

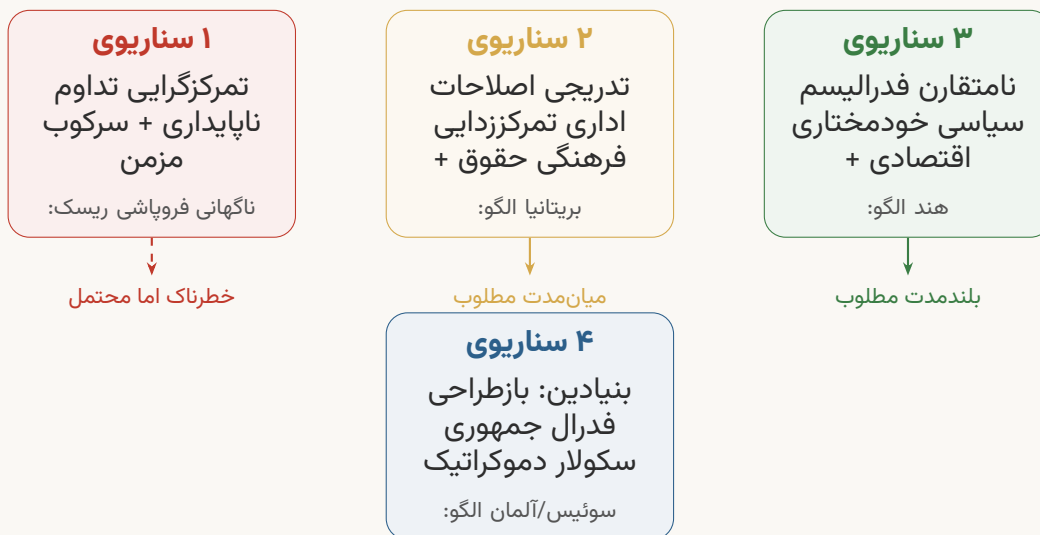
شکل ۵.۵: مقایسه‌ی تقریبی شاخص توسعه‌ی انسانی استان‌های منتخب ایران

جدول ۳.۵: اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی مرتبط با تنوع قومی

ارزیابی اجرا	مفاد	اصل
اجرای بسیار ناقص: آموزش به زبان مادری عملاً محقق نشده.	زبان رسمی فارسی است؛ استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و آموزش آزاد است.	۱۵
تبعیض ساختاری در توسعه و نمایندگی همچنان وجود دارد.	مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای حقوق مساوی دارند.	۱۹
خوزستان (ثروت نفتی عظیم) از محروم‌ترین استان‌هاست.	در بهره‌برداری از منابع طبیعی نباید تبعیض باشد.	۴۸
اختیارات شوراها بسیار محدود و عملاً بی‌اثر است.	شوراهای محلی نقش نظارتی و مشورتی دارند.	۱۰۰

۷.۵ دیدگاه‌های نظری درباره‌ی آینده‌ی ایران

۱.۷.۵ سناریوهای ممکن

شکل ۶.۵: سناریوهای ممکن برای آینده‌ی ساختار سیاسی ایران

جمع‌بندی فصل پنجم

- ایران یک کشور **چندقومی** و به بیان محتاطانه‌تر **چندفرهنگی-زبانی** است. اینکه آن را چندملیتی بنامیم به تعریف ما از «ملت» بستگی دارد.
- تنوع قومی ایران هم فرصت (غناي فرهنگي، دیپلماسی) و هم چالش (نابرابری، جدایی‌طلبی) است.
- نابرابری توسعه‌ای بین مناطق اقلیت‌نشین و مرکز، مهم‌ترین محرک نارضایتی قومی است.
- قانون اساسی فعلی ظرفیت‌هایی برای شناسایی تنوع دارد (اصول ۱۵، ۱۹، ۴۸) اما اجرا بسیار ناقص بوده.
- هر راه‌حلی باید هم یکپارچگی سرزمینی و هم حقوق فرهنگی و مشارکت سیاسی را تضمین کند.

ایران برای نهادی طراحی راه: نقشه‌ی

خلاصه‌ی فصل

این فصل، بر اساس مبانی نظری و آموزه‌های تطبیقی فصول پیشین، یک چارچوب اجرایی برای مدیریت تنوع قومی-ملّی در ایران ارائه می‌دهد. تأکید بر **واقع‌گرایی**، **تدریجی‌بودن** و **جامعیت** است.

۱.۶ اصول راهنما

هشت اصل بنیادین

- I. **یکپارچگی سرزمینی:** هیچ طرحی نباید تمامیت ارضی ایران را به خطر اندازد.
- II. **دموکراسی و حقوق بشر:** مبنای هر اصلاحی باید حقوق فردی و جمعی شهروندان باشد.
- III. **به رسمیت‌شناسی تنوع:** تنوع قومی، زبانی و فرهنگی باید به رسمیت شناخته و از آن حمایت شود.
- IV. **تدریجی‌بودن:** اصلاحات باید مرحله‌به‌مرحله و با ارزیابی مستمر اجرا شوند.
- V. **تقارن / عدم تقارن هوشمند:** واحدهای مختلف می‌توانند اختیارات متفاوت داشته باشند (فدرالیسم نامتقارن).
- VI. **عدالت توزیعی:** توسعه‌ی اقتصادی عادلانه پیش‌شرط هر اصلاح سیاسی است.
- VII. **مشارکت و اجماع:** طراحی نهادی باید حاصل گفت‌وگوی ملّی و نه تحمیل از بالا باشد.
- VIII. **سکولاریسم شمول‌گرا:** جدایی دین از حکومت ضمن احترام به باورهای دینی همه‌ی گروه‌ها.

۲.۶ مرحله‌ی اول: اصلاحات فوری (کوتاه‌مدت: ۱-۳ سال)

سال (۱-۳ فوری اصلاحات اول: مرحله‌ی

رسمی آموزش اساسی: قانون ۱۵ اصل کامل اجرای ۱.۱.
اقلیت‌نشین مناطق مدارس در محلی زبان‌های به

تلویزیون و رادیو شبکه‌های تأسیس ۲.۱.
کافی بودجه‌ی با محلی زبان‌های به استانی

قومی تبعیض ضد قانون تصویب ۳.۱.
پیگرد و شکایت مکانیسم با زبانی و

مناطق اقتصادی توسعه‌ی ویژه‌ی برنامه‌ی آغاز ۴.۱.
خوزستان) کردستان، بلوچستان، و (سیستان محروم

شوراها) قانون (بازنگری استان و شهر شوراهاى اختیارات افزایش ۵.۱.

گفت‌وگوی ملی «کمیسیون تشکیل ۶.۱.
گروه‌ها همه‌ی نمایندگان مشارکت با قومی»

شکل ۱.۶: اقدامات مرحله‌ی اول (کوتاه‌مدت)

۳.۶ مرحله‌ی دوم: تمرکززدایی ساختاری (میان‌مدت: ۳-۷ سال)

۴.۶ مرحله‌ی سوم: نهادسازی فدرال (بلندمدت: ۷-۱۵ سال)

۵.۶ ساختار نهادی پیشنهادی

۶.۶ تقسیم صلاحیت‌ها

۷.۶ فدرالیسم مالی: مدل پیشنهادی

۸.۶ سیاست زبانی پیشنهادی

سال (۳-۷) ساختاری تمرکززدایی دوم: مرحله‌ی

اختیارات با منطقه‌ای قانون‌گذاری مجالس ایجاد ۱.۲.
(محلی) زیرساخت فرهنگ، بهداشت، آموزش، مشخص

انتصابی) (به‌جای فرمانداران و استانداران انتخابی‌شدن ۲.۲.

ملّی درآمدهای از مشخصی سهم تخصیص ۳.۲.
عادلانه فرمول اساس بر مناطق به مالیات) (نفت،

منطقه‌ای) + (ملّی دوسطحی مالیاتی نظام ایجاد ۴.۲.

مناطق/اقوام) (مجلس دوم مجلس تأسیس ۵.۲.
گروه‌ها همه‌ی تضمین‌شده‌ی نمایندگی با

مرکز-منطقه اختلافات حل برای مستقل اساسی قانون دادگاه ایجاد ۶.۲.

شکل ۲.۶: اقدامات مرحله‌ی دوم (میان‌مدت)

سال (۷-۱۵) فدرال نهادسازی سوم: مرحله‌ی

ماهیت با جدید اساسی قانون تدوین ۱.۳.
منتخب مؤسسان مجلس طریق از فدرال

اساس بر فدرال واحدهای تعیین ۲.۳.
قومی) صرفاً (نه جغرافیایی-فرهنگی ترکیب

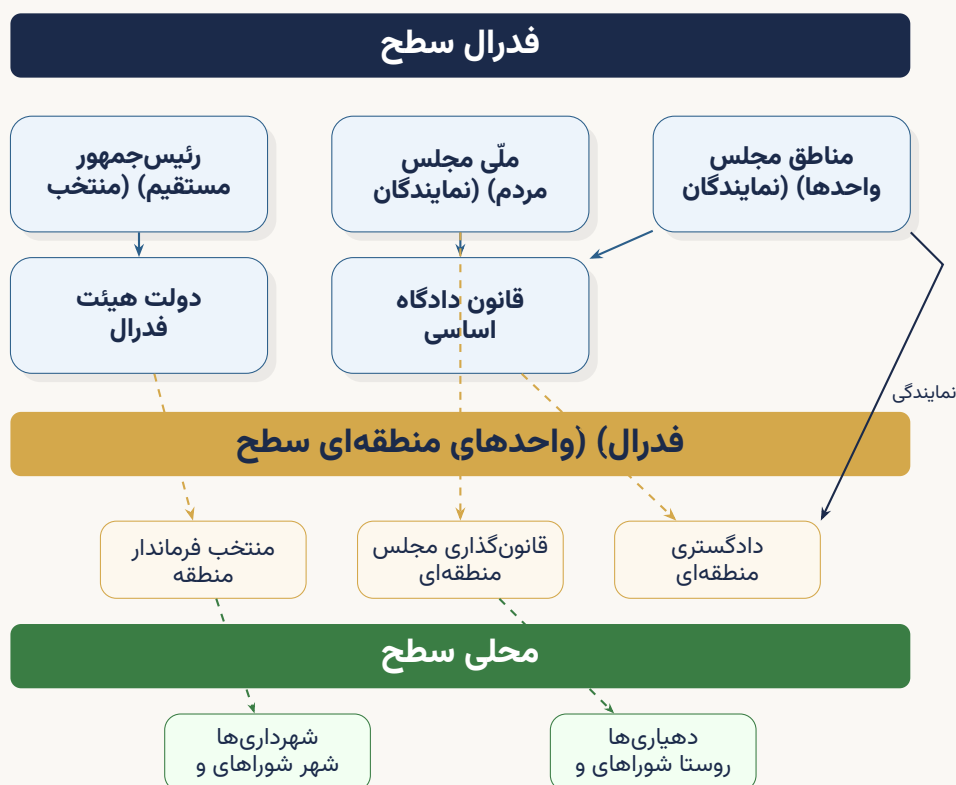
مشترک منطقه‌ای، فدرال، صلاحیت: سه‌گانه‌ی فهرست‌های تنظیم ۳.۳.

فدرال سطح در فراقومی شهروندی اساسی حقوق تضمین ۴.۳.

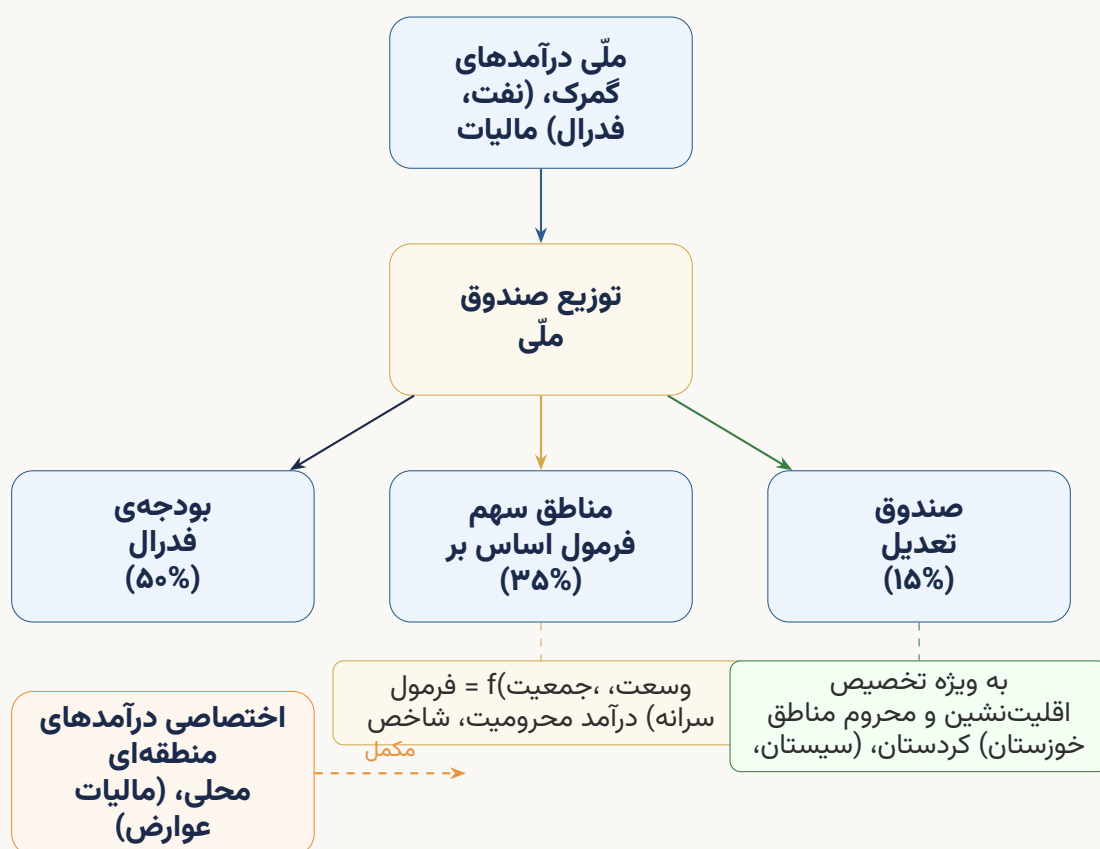
مالی فدرالیسم مکانیسم‌های ایجاد ۵.۳.
تعدیلی) بودجه‌ی انتقالی، (صندوق عادلانه

جدید اساسی قانون تصویب برای ملّی همه‌پرسی ۶.۳.

شکل ۳.۶: اقدامات مرحله‌ی سوم (بلندمدت)

شکل ۴.۶: ساختار نهادی پیشنهادی سه سطحی برای ایران فدرال

شکل ۵.۶: مدل فدرالیسم مالی پیشنهادی

جدول ۱.۶: پیشنهاد تقسیم صلاحیت‌ها در نظام فدرال ایران

صلاحیت منطقه‌ای (انحصاری)	صلاحیت مشترک	صلاحیت فدرال (انحصاری)
آموزش (محتوای منطقه‌ای + زبان)	بهداشت عمومی	دفاع ملی و ارتش
فرهنگ و میراث فرهنگی محلی	محیط زیست	سیاست خارجی و دیپلماسی
گردشگری منطقه‌ای	انرژی (تولید و توزیع)	پول و بانکداری مرکزی
حمل و نقل درون منطقه‌ای	حمل و نقل بین منطقه‌ای	گمرک و تجارت خارجی
کشاورزی و منابع طبیعی محلی	آموزش عالی	حقوق شهروندی و قانون مدنی پایه
مسکن و شهرسازی	تأمین اجتماعی	دادگاه قانون اساسی
مالیات‌های منطقه‌ای	صنعت و معدن	مالیات‌های فدرال
پلیس محلی	امنیت داخلی (هماهنگی)	مهاجرت و تابعیت

اصول سیاست زبانی

- آ. **فارسی** زبان مشترک ملی () باقی می‌ماند: زبان ارتباط بین منطقه‌ای، قانون‌گذاری فدرال و دیپلماسی.
- ب. زبان‌های منطقه‌ای در واحدهای فدرال مربوطه **زبان رسمی دوم** می‌شوند.
- ج. آموزش ابتدایی به زبان مادری + آموزش فارسی از پایه‌ی سوم.
- د. خدمات دولتی منطقه‌ای به هر دو زبان (فارسی + زبان محلی) ارائه شود.
- ه. حمایت ویژه از زبان‌های در خطر انقراض (تالشی، رومانش ایرانی و...).

۱.۸.۶ مدل سه‌لایه‌ای زبانی (الهام از هند و سوئیس)

مشترک ملی زبان اول: لایه‌ی

محلی) زبان کنار (در دانشگاه‌ها فدرال، قانون‌گذاری ملی، ارتباط زبان – فارسی

↓ مکمل

منطقه‌ای رسمی زبان‌های دوم: لایه‌ی

غرب) (جنوب عربی • غرب) (غرب) (شمال آذربایجانی ترکی
(شمال) (گیلکی/مازندرانی • شرق) (شمال ترکمنی • شرق) (جنوب بلوچی

↓ مکمل

بین‌المللی زبان سوم: لایه‌ی

شود داده آموزش بین‌المللی زبان به‌عنوان راهنمایی مقطع از – انگلیسی

شکل ۶.۶: مدل سه‌لایه‌ای سیاست زبانی پیشنهادی

۲.۸.۶ مقایسه با مدل‌های موجود

۹.۶ نظام نمایندگی و مشارکت سیاسی

۱.۹.۶ مجلس دوم: مجلس مناطق

جدول ۲.۶: مقایسه‌ی سیاست‌های زبانی: ایران فعلی، هند و مدل پیشنهادی

معیار	ایران فعلی	هند	مدل پیشنهادی
زبان رسمی ملی	فارسی (تنها زبان رسمی)	هندی + انگلیسی	فارسی (زبان مشترک ملی)
زبان‌های منطقه‌ای	غیررسمی (اصل ۱۵ اجرا نشده)	۲۲ زبان رسمی در ۸ ضمیمه‌ی ۸	رسمیت در واحدهای فدرال
آموزش ابتدایی	فقط به فارسی	به زبان ایالتی + هندی/انگلیسی	به زبان مادری + فارسی از سوم
خدمات دولتی	فقط فارسی	دوزبانه در ایالات	دوزبانه در مناطق
رسانه‌ی عمومی	محدود به فارسی (با برنامه‌های اندک محلی)	شبکه‌های ایالتی قوی	شبکه‌های منطقه‌ای تمام‌عیار

طراحی مجلس مناطق

- هر واحد فدرال تعداد مساوی نماینده (مثلاً ۴ نفر) به مجلس مناطق می‌فرستد – صرف‌نظر از جمعیت.
- نمایندگان مجلس مناطق **منتخب مستقیم** مردم آن منطقه هستند (نه منصوب).
- صلاحیت‌های ویژه: حق وتوی تعلیقی بر قوانینی که حقوق مناطق را تحت تأثیر قرار می‌دهند، تصویب تغییرات قانون اساسی، تأیید قضات دادگاه قانون اساسی.

۲.۹.۶ تضمین نمایندگی اقلیت‌ها

۱۰.۶ واحدبندی پیشنهادی: اصول و ملاحظات

هشدار مهم

واحدبندی بر اساس **صرفاً قومیت** (مدل اتیوپی) خطرناک است. واحدها باید بر اساس ترکیبی از معیارها تعریف شوند تا از تثبیت مرزهای قومی و «زندان‌های هویتی» جلوگیری شود.

۱.۱۰.۶ پیشنهاد اولیه: ۸ تا ۱۲ واحد فدرال

۱۱.۶ مدیریت گذار: چارچوب فرایندی

جدول ۳.۶: مکانیسم‌های تضمین نمایندگی

مکانیسم	شرح	نمونه‌ی مشابه
مجلس مناطق با نمایندگی مساوی	هر واحد فدرال بدون توجه به جمعیت نمایندگی مساوی دارد	سنای آمریکا، شورای ایالات سوئیس
نظام انتخاباتی نسبی	تناسب بین آرا و کرسی‌ها (به جای اکثریتی)	آلمان، هلند
سهمیه‌ی اقلیت‌ها	کرسی‌های تضمین‌شده برای گروه‌های کوچک‌تر	هند (طبقات محروم)، نیوزلند (مائوری)
حق وتوی اقلیت	اقلیت‌ها حق وتوی تعلیقی بر قوانین مؤثر بر حقوقشان دارند	بلژیک
چرخش در مناصب کلیدی	ریاست و مناصب حساس بین گروه‌ها چرخش کند	سوئیس (شورای فدرال)، بوسنی

جدول ۴.۶: معیارهای واحدبندی فدرال

معیار	وزن پیشنهادی	توضیح
هویت فرهنگی-زبانی	۳۰%	زبان غالب و فرهنگ منطقه‌ای
جغرافیا و پیوستگی سرزمینی	۲۵%	طبیعی‌بودن مرزها، ارتباط جغرافیایی
جمعیت و اقتصاد	۲۰%	تعادل جمعیتی و خودکفایی اقتصادی نسبی
تاریخ اداری موجود	۱۵%	ساختارهای استانی فعلی (برای سهولت گذار)
ترجیح مردم	۱۰%	نظرسنجی و همه‌پرسی محلی

ممکن) سناریوی (یک پیشنهادی فدرال واحدهای

گفت‌وگوی طریق از باید و است سناریو یک صرفاً واحدبندی این*
دقیق مرزهای شود. تعیین واحدبندی مستقل کمیسیون و ملی
دارد. تفصیلی اقتصادی و جمعیت‌شناختی بررسی‌های به نیاز

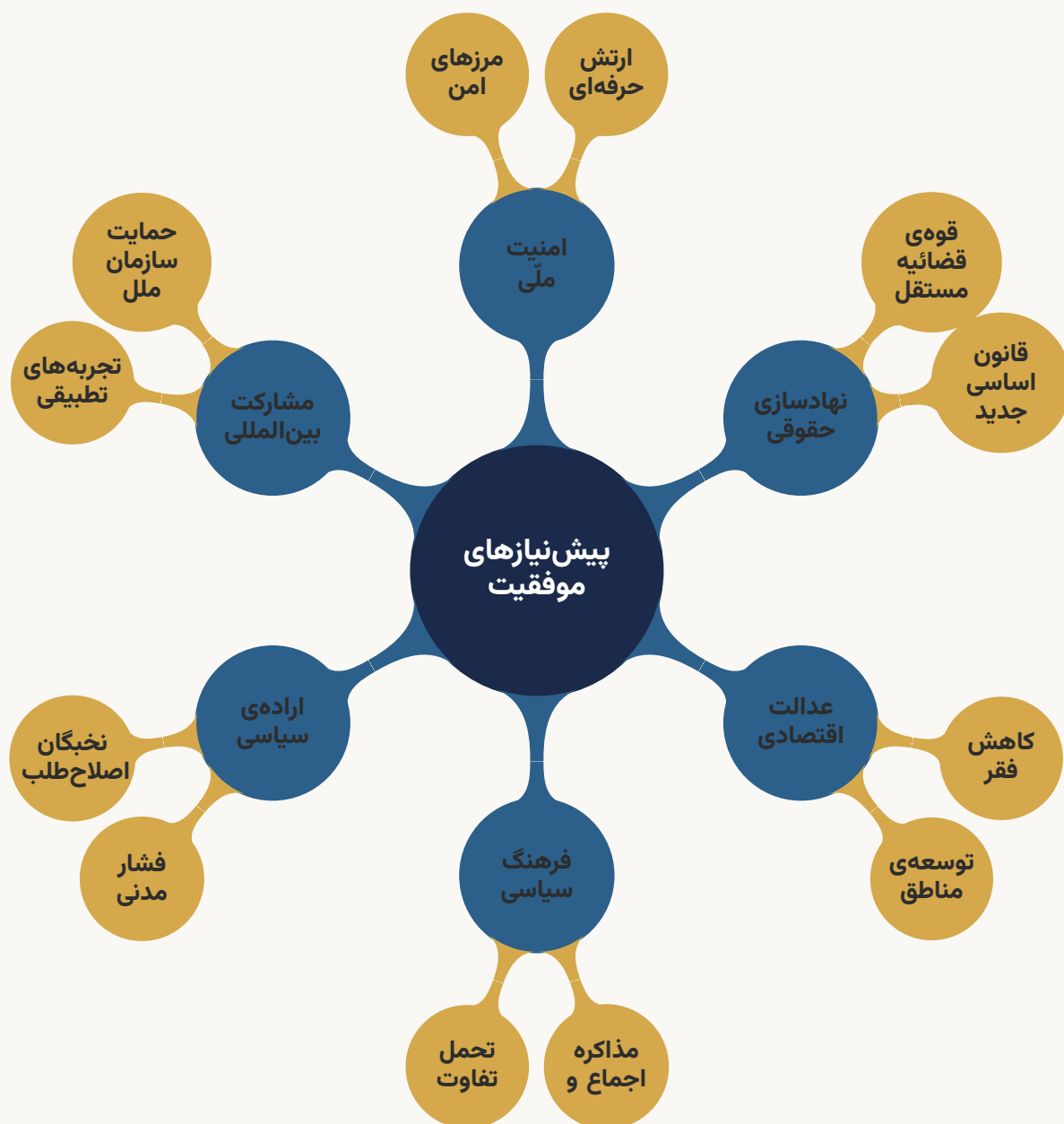
شکل ۷.۶: واحدبندی فدرال پیشنهادی (سناریوی نمونه)

۱۲.۶ پیش‌نیازهای موفقیت

۱۳.۶ ریسک‌ها و راه‌های مهار آن‌ها

۱۴.۶ مطالعات موردی: اقدامات عملی

۱.۱۴.۶ اقدام نمونه ۱: طرح زبان مادری در مدارس

شکل ۸.۶: نقشه‌ی ذهنی پیش‌نیازهای موفقیت اصلاحات ساختاری

جدول ۵.۶: ماتریس ریسک و راهکارهای مهار

ریسک	احتمال	شدت	توضیح	راهکار مهار
تشدید جدایی‌طلبی	متوسط	بالا	خودمختاری ممکن است به جای کاهش، تقاضای جدایی را تشدید کند	ترکیب خودمختاری با عدالت اقتصادی؛ عدم واحدبندی صرفاً قومی؛ تقویت هویت مشترک ایرانی
مداخله‌ی خارجی	متوسط	بالا	قدرت‌های منطقه‌ای ممکن است از تنوع قومی سوءاستفاده کنند	دیپلماسی فعال؛ حفظ ارتش فدرال قوی؛ اتحادهای منطقه‌ای
مقاومت نخبگان متمرکزگرا	بالا	متوسط	بوروکراسی و نخبگان سیاسی فعلی از دست‌دادن قدرت را نمی‌پذیرند	گفت‌وگو و مذاکره؛ نشان‌دادن منافع ملی تمرکززدایی؛ فشار مدنی
بن‌بست سیاسی	متوسط	متوسط	نظام فدرال ممکن است به بن‌بست بین مرکز و مناطق بیانجامد (مدل بلژیک)	طراحی مکانیسم‌های حل اختلاف (دادگاه قانون اساسی، کمیسیون میانجی‌گری)
ناکارآمدی اداری	متوسط	متوسط	تکثیر لایه‌های بوروکراسی	آموزش کارکنان محلی؛ فناوری اداری (دولت الکترونیک)؛ ساده‌سازی فرایندها
ناابرابری بین واحدها	بالا	متوسط	واحدهای ثروتمند (تهران، اصفهان) در مقابل واحدهای فقیر	صندوق انتقالی قوی (مدل آلمان)؛ فرمول توزیع عادلانه‌ی بودجه

طرح آزمایشی آموزش دوزبانه

هدف آموزش ابتدایی (پایه‌ی ۱ تا ۳) به زبان مادری + فارسی از پایه‌ی سوم
اجرا (فاز آزمایشی)
۱۰ استان منتخب - ۱۰۰ مدرسه - ۲ سال تحصیلی
ارزیابی مقایسه‌ی نتایج تحصیلی، نرخ ترک تحصیل و رضایت‌مندی
هزینه‌ی تقریبی
تهیه‌ی کتب درسی + آموزش معلمان: ~۵۰۰ میلیارد تومان (فاز اول)
نمونه‌ی مشابه
فرمول سه‌زبانه‌ی هندوستان ()

۲.۱۴.۶ اقدام نمونه ۲: صندوق تعدیل منطقه‌ای

صندوق تعدیل ایرانی (پیشنهادی)

الگوی مشابه
(آلمان) - نظام انتقال بودجه بین ایالت‌ها
مکانیسم
۱۵٪ درآمد ملّی صندوق تخصیص بر اساس شاخص محرومیت
اولویت‌ها
سیستان و بلوچستان، کردستان، خوزستان، ایلام، کهگیلویه
حوزه‌های سرمایه‌گذاری
زیرساخت، آموزش، بهداشت، اشتغال
نظارت کمیسیون مستقل فدرال + حسابرسی عمومی + شفافیت آنلاین

۱۵.۶ شاخص‌های پایش و ارزیابی

۱۶.۶ جمع‌بندی: ده فرمان اصلاحات ساختاری

جمع‌بندی فصل ششم

- اصلاحات ساختاری ایران باید **مرحله‌ای**، **اجماع‌محور** و **زمینه‌محور** باشد.
- مرحله‌ی اول (فوری): اجرای قوانین موجود + توسعه‌ی مناطق محروم.

جدول ۶.۶: شاخص‌های کلیدی عملکرد () برای پایش اصلاحات

شاخص	تعریف	هدف ۵ ساله	هدف ۱۵ ساله
شکاف HDI	اختلاف HDI بالاترین و پایین‌ترین منطقه	۱۵.۰ >	۰۸.۰ >
نرخ آموزش به زبان مادری	درصد دانش‌آموزان اقلیت با دسترسی	۵۰%	۹۵%
شاخص رضایت‌مندی قومی نماینده اقلیت‌ها	پیمایش سالانه (۱ تا ۱۰) درصد اقلیت‌ها در مناصب کلیدی	۶ <	۸ <
شاخص شفافیت بودجه‌ای منطقه‌ای نرخ مهاجرت معکوس	امتیاز شفافیت (۱ تا ۱۰۰) درصد بازگشت به مناطق اقلیت‌نشین	۶۰ <	۸۵ <
شاخص ثبات سیاسی	(بهبود رتبه)	۱۰+ رتبه	۳۰+ رتبه

ساختاری اصلاحات فرمان ده

۱	یکپارچگی تنوع: در وحدت تفاوت‌ها به احترام + سرزمینی
۲	عجله تدریجی بودن: است اصلاحات دشمن
۳	پیش شرط اقتصادی عدالت است قومی صلح
۴	امتیاز نه است حق مادری زبان
۵	بر نامتقارن فدرالیسم دارد ترجیح متقارن فدرالیسم
۶	جغرافیایی- واحدبندی قومی صرفاً نه فرهنگی
۷	صدای برای دوم مجلس است ضروری مناطق
۸	اساسی قانون دادگاه است نهایی داور مستقل
۹	پایه‌ی محلی دموکراسی است ملی دموکراسی
۱۰	جایگزین ملی گفت‌وگوی بالاست از تحمیل

شکل ۹.۶: ده فرمان اصلاحات ساختاری برای ایران

- مرحله‌ی دوم (میان‌مدت): تمرکززدایی اداری و مالی + مجلس مناطق.
- مرحله‌ی سوم (بلندمدت): نظام فدرال دموکراتیک از طریق مجلس مؤسسان.
- فدرالیسم نامتقارن جغرافیایی-فرهنگی (نه صرفاً قومی) مناسب‌ترین مدل برای ایران.
- عدالت اقتصادی، سیاست زبانی فراگیر و نهادسازی حقوقی سه ستون اصلی هستند.
- مدیریت ریسک و پایش مستمر ضرورت هر گذار موفق است.

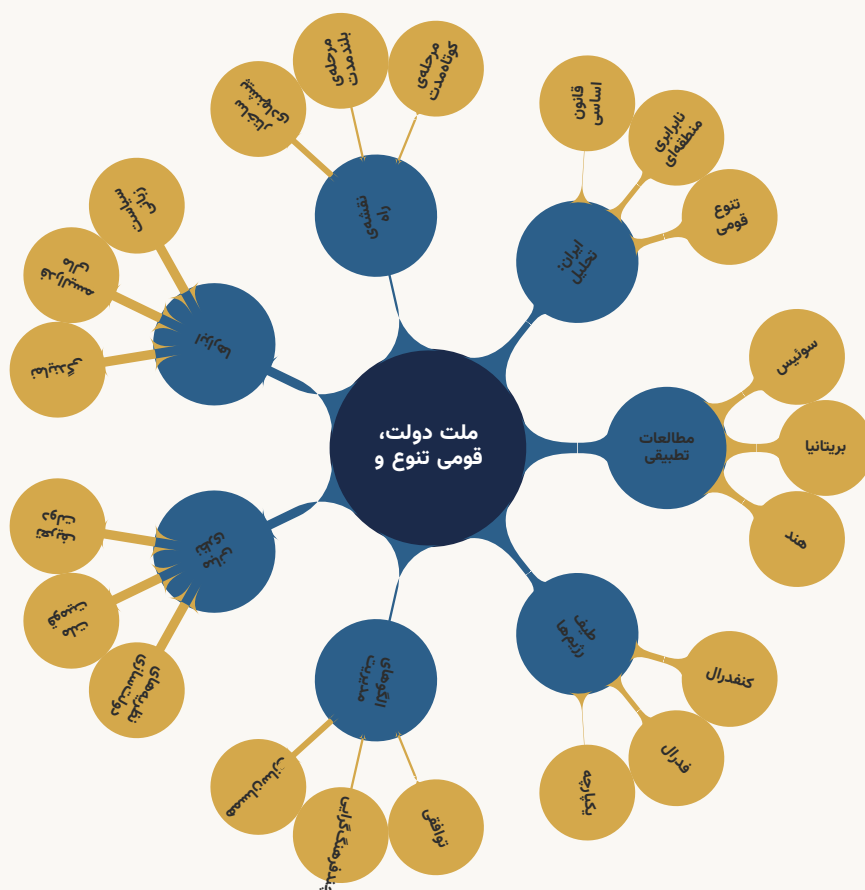
پیوست الف: واژه‌نامه‌ی تخصصی

جدول ۷: واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی

واژه‌ی فارسی	Term English	تعریف مختصر
دولت	State	نهاد سیاسی دارای حاکمیت بر قلمرو مشخص
ملت	Nation	جامعه‌ای با هویت مشترک (مدنی یا قومی)
قومیت	Ethnicity	گروه فرهنگی با هویت مشترک
فدرالیسم	Federalism	توزیع قانون‌اساسی قدرت بین سطوح
کنفدراسیون	Confederation	اتحاد دولت‌های مستقل با نهاد مرکزی ضعیف
تمرکززدایی	Decentralization	انتقال اختیارات از مرکز به سطوح پایین‌تر
واگذاری قدرت	Devolution	انتقال اختیارات قانون‌گذاری به مناطق
دموکراسی توافقی	Democracy Consociational	مدل لیپهارت برای جوامع چندپاره
دموکراسی اکثریتی	Democracy Majoritarian	تصمیم‌گیری بر اساس اکثریت ساده
فدرالیسم نامتقارن	Federalism Asymmetric	اختیارات متفاوت برای واحدهای مختلف
فدرالیسم مالی	Federalism Fiscal	توزیع درآمدها و هزینه‌ها بین سطوح حکومت
حق تعیین سرنوشت	Self-Determination	حق ملت‌ها/گروه‌ها برای تعیین وضعیت سیاسی
خودمختاری	Autonomy	حق اداره‌ی امور داخلی بدون جدایی
چندفرهنگ‌گرایی	Multiculturalism	سیاست حمایت فعال از تنوع فرهنگی
همسان‌سازی	Assimilation	سیاست ادغام اقلیت‌ها در فرهنگ اکثریت
سیاست تأسیسی	Design Constitutional	طراحی نهادهای بنیادین حکومت
حکمرانی خوب	Governance Good	حکومت شفاف، پاسخ‌گو و کارآمد
ملت‌سازی	Nation-Building	فرایند ایجاد هویت ملی مشترک

واژه‌ی فارسی	Term English	تعریف مختصر
صندوق تعدیل	Fund Equalization	مکانیسم انتقال منابع به مناطق محروم
مجلس مؤسسان	Assembly Constituent	مجلس منتخب برای تدوین قانون اساسی

پیوست ب: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب

شکل ۱۰: نقشه‌ی مفهومی جامع کتاب

پیوست ج: فهرست منابع پیشنهادی برای مطالعه‌ی بیشتر

کتاب‌های کلیدی

۱. (۲۰۱۲)
۲. (۱۹۹۵)
۳. (۱۹۹۰)
۴. (۱۹۹۶)

- ۵. (۱۹۸۵)
- ۶. (۱۹۸۳)
- ۷. (۱۹۸۳)
- ۸. (۱۹۹۳)
- ۹. (۲۰۰۸)
- ۱۰. (۲۰۰۱)

منابع فارسی

۱. قاضی، ابوالفضل. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی
۲. بشیریه، حسین. آموزش دانش سیاسی
۳. احمدی، حمید. قومیت و قوم‌گرایی در ایران: افسانه و واقعیت
۴. کاتوزیان، محمدعلی (همایون). تضاد دولت و ملت
۵. آبراهامیان، پروانه. ایران بین دو انقلاب
۶. اشرف، احمد. هویت ایرانی

پیوست د: جدول خلاصه‌ی مقایسه‌ی نظام‌ها

پیوست ه: چک‌لیست اجرایی برای سیاست‌گذاران

جدول ۸: جدول جامع مقایسه‌ی نظام‌های سیاسی و الگوهای مدیریت تنوع

کشور	نوع نظام	تعداد قومیت‌ها	زبان‌های رسمی	مدل مدیریت	مجلس دوم	HDI (۲۰۲۳)	شاخص دموکراسی	نقاط سیاسی
آمریکا	فدرال متقارن	متعدد	۱ (عملی)	ادغام مدنی	سنا	۹۲.۰	۹.۷	بالا
آلمان	فدرال متقارن	کم	۱	ادغام	بوندسرات	۹۴.۰	۷.۸	بالا
هند	فدرال نامتقارن	۲۰۰+	۲۳	فدرالیسم قومی	راج‌پست‌ها	۶۳.۰	۰.۷	متوسط
کانادا	فدرال نامتقارن	متعدد	۲	چندفرهنگ‌گرایی	سنا	۹۳.۰	۹.۸	بالا
سوئیس	فدرال متقارن	۴ زبانی	۴	اجماع + مستقیم	شورای ایالات	۹۶.۰	۱.۹	بالا
بلژیک	فدرال قومی	۳	۳	توافقی	سنا	۹۳.۰	۶.۷	متوسط
بریتانیا	یکپارچه+واگذاری	۴ ملت	۱+محلی	واگذاری نامتقارن	لردها	۹۳.۰	۱.۸	بالا
اسپانیا	منطقه‌ای‌شده	متعدد	۱+منطقه‌ای	خودمختاری	سنا	۹۰.۰	۱.۸	متوسط
عراق	فدرال (رسمی)	۳ اصلی	۲	فدرالیسم ناتمام	—	۶۹.۰	۱.۳	پائین
اتیوپی	فدرال قومی	۸۰+	۵	فدرالیسم قومی	مجلس فدراسیون	۴۹.۰	۰.۳	پائین
ایران	یکپارچه متمرکز	۸-۱۰ اصلی	۱ (رسمی)	تمرکز+اسلامی	—	۷۴.۰	۹.۱	پائین

جدول ۹: چک‌لیست اقدامات اولویت‌دار

#	اقدام	اولویت	بازه
۱	اجرای کامل اصل ۱۵ (آموزش به زبان مادری)	فوری	۱-۲ سال
۲	تصویب قانون ضد تبعیض قومی	فوری	۱ سال
۳	برنامه‌ی ویژه‌ی توسعه‌ی مناطق محروم	فوری	۱-۳ سال
۴	تقویت شوراهای محلی و استانی	بالا	۲-۳ سال
۵	تشکیل کمیسیون ملی گفت‌وگوی قومی	بالا	۱-۲ سال
۶	انتخابی‌شدن استانداران	متوسط	۳-۵ سال
۷	ایجاد مجالس قانون‌گذاری منطقه‌ای	متوسط	۳-۵ سال
۸	ایجاد مجالس مناطق (مجلس دوم)	متوسط	۵-۷ سال
۹	صندوق تعدیل منطقه‌ای	متوسط	۳-۵ سال
۱۰	دادگاه قانون اساسی مستقل	بلندمدت	۵-۱۰ سال
۱۱	مجلس مؤسسان و قانون اساسی جدید	بلندمدت	۷-۱۵ سال
۱۲	همه‌پرسی ملی	بلندمدت	۱۰-۱۵ سال

